

Schrijven,

een hele opgave!

Xx Tt Qq Ee

Ss Bb Uu

Vv Pp Ll Jj

Gg

Dd

Rr

Zz

Cc

Ff

Mm

Oo

Ww

Aa

Yy

Ii

Nn

Hh

Hilde Knoops
Studentnummer: 2151740
Master Special Educational Needs
(M SEN)
Opleidingscentrum Speciale
Onderwijszorg
Leerroute: Gespecialiseerde
Leerkracht
Begeleid door: Bram Rooijackers
Mei 2010

Inhoudsopgave

1. Inleiding	4
2. Aanleiding en probleemstelling / onderzoeksvragen	6
3. Opzet van het onderzoek	8
4. Deelvraag 1: Welke motorische ontwikkelingen spelen een rol bij het leren schrijven?	10
5. Deelvraag 2: Wat zijn belangrijke voorwaarden om goed te kunnen schrijven?	18
6. Deelvraag 3: Wat voor soorten problemen kunnen zich voordoen met betrekking tot het schrijven en hoe kun je er mee omgaan?	24
7. Deelvraag 4: Welke kinderen uit mijn klas ondervinden problemen met betrekking tot het schrijven?	34
8. Deelvraag 5: Hoe kun je het beste een nieuwe schrijfbeweging aanleren?	48
9. Deelvraag 6: Welke kinderen hebben baat bij welke manier van oefenen?	52
10. Deelvraag 7: Wat is het resultaat van de door mij gekozen aanpak?	58
11. Conclusie	70
Literatuurlijst	72
Woordenlijst	74
Bijlagen	76

1. Inleiding

Ik ben Hilde Knoops, 21 jaar en in 2009 afgestudeerd aan de Pabo in Helmond. Ik heb ervoor gekozen om de opleiding gespecialiseerde leerkracht te gaan doen, omdat ik naar mijn idee nog te weinig kennis had om goed om te kunnen gaan met verschillende kinderen en hun “problemen”.

Ik wil me verdiepen in de schrijfontwikkeling van kinderen, omdat dit een erg belangrijk onderdeel is van groep 3 en er ook op dit gebied kinderen zijn die hierbij “problemen” ondervinden. Het is zo dat de kinderen hun hele leven nog zullen moeten schrijven en het is dan erg prettig als ze dit op een vlotte en nette wijze kunnen.

Ik hoop met mijn onderzoek kennis op te doen over schrijfproblemen en handvatten te krijgen over hoe ik hiermee om moet gaan. Als ik dit verkregen heb kan ik dit in de praktijk uit gaan voeren en na een aantal weken/maanden hoop ik dat het schrift/schrijfgemak van de kinderen verbeterd is.

Aangezien ik later graag les wil gaan geven in groep 1/2 of groep 3 is de kennis die ik opdoe erg belangrijk. Ik kan in groep 1/2 aandacht gaan besteden aan het voorbereidend schrijven en in groep 3 kan ik alle kinderen een goede begeleiding bieden met betrekking tot het echte schrift.

Op dit moment werk ik in groep 3 op een reguliere basisschool. Ik zal in het volgende hoofdstuk aangeven waarom ik er juist voor gekozen heb om me te verdiepen in het schrijfonderwijs en de problemen die zich daarbinnen voordoen en niet voor een ander onderwerp.

2. Aanleiding en probleemstelling

Zoals in het vorige hoofdstuk beschreven is ga ik mijn onderzoek doen naar de schrijfontwikkeling en de problemen die zich daarbinnen voordoen.

Ik ben nu al een aantal maanden werkzaam in groep 3 en het valt mij op dat vrijwel alle kinderen in de klas op een andere manier schrijven.

- De letters zien er anders uit
- sommige letters worden gemakkelijker geschreven dan andere
- het potlood wordt op verschillende manieren vastgehouden
- de schrijfhouding is verschillend
- en het gemak van schrijven verschilt ook

Natuurlijk zijn er altijd verschillen tussen kinderen, maar in mijn groep zitten een paar kinderen die zichtbaar meer moeite hebben met schrijven terwijl ze toch erg goed hun best doen. Ik zou graag willen zien dat alle kinderen zonder frustraties en met een vlot tempo kunnen schrijven.

Ik weet dat er op dit moment nog niets gedaan wordt met de kinderen en dat er ook in groep 1/2 weinig aandacht besteed wordt aan voorbereidend schrijven. Het is dus nu aan mij om tijd in de kinderen te investeren waardoor hopelijk de problemen af zullen nemen. Ik ga een half uur per week met de kinderen aan de slag tot de kinderen weer vertrouwen hebben in het eigen schrijven en tot ze het tempo van de klas weer wat beter kunnen bijbenen.

Onderzoeksvraag

Hoe kan ik als leerkracht de schrijfmotoriek van kinderen in groep 3 met een onderontwikkelde motoriek verbeteren?

Deelvragen

- Welke motorische ontwikkelingen spelen een rol bij het leren schrijven?
- Wat zijn belangrijke voorwaarden om goed te kunnen schrijven?
- Wat voor soorten problemen kunnen zich voordoen met betrekking tot het schrijven en hoe kun je er mee omgaan?
- Welke kinderen uit mijn klas ondervinden problemen met betrekking tot het schrijven?
- Hoe kun je het beste een nieuwe schrijfbeweging aanleren?
- Welke kinderen hebben baat bij welke manier van oefenen?
- Wat is het resultaat van de door mij gekozen aanpak?

3. Opzet van het onderzoek

Om antwoord te krijgen op mijn onderzoeksvraag en bijbehorende deelvragen moet ik informatie verzamelen. Om een zo betrouwbaar mogelijk beeld te krijgen gebruik ik verschillende bronnen. Allereerst ben ik op zoek gegaan naar theorie in verschillende boeken. Ik ben in de mediatheek op zoek gegaan naar theoretische boeken over schrijven. Ik merkte al snel dat er maar vrij weinig boeken aanwezig waren en daarom heb ik bijna alle theoretische boeken meegenomen. De boeken die ik heb laten staan waren erg oud en daardoor vond ik deze minder betrouwbaar.

Tijdens het doorlezen van de boeken merkte ik al snel op dat de visies veel op elkaar leken. Toen ik de literatuurlijst bekeek zag ik dat de schrijvers van de boeken ook gebruik hadden gemaakt van de andere boeken die ik in mijn bezit had. Dit verklaart waarom de visies veel hetzelfde zijn.

In mijn werkstuk beschrijf ik de overeenkomsten en zeker ook de verschillen tussen deze visies. Hierbij beschrijf ik mijn eigen visie gekoppeld aan de praktijk waar ik in zit. Deze praktijk breng ik in beeld door middel van observaties en gesprekken met mijn duopartner. De meeste observaties zullen erg open zijn. Ik beschrijf of bekijk precies wat er gebeurt en wat er gezegd wordt. Zo kan ik de praktijk duidelijk in beeld brengen en bekijken wat wel en wat nog niet goed gaat. Een aantal observaties zal ik doen aan de hand van de theorie, zodat ik weet waar ik naar moet kijken en niet te veel af ga wijken.

Aangezien ik in mijn klas werk met een schrijfmethode is het ook van belang dat ik deze betrek bij mijn activiteiten. Als ik weet wat er aan bod komt kan ik hier op aansluiten in mijn plan van aanpak. Ook moet ik werken met de letters zoals ze worden aangeboden in de methode.

Om het beeld nog completer te krijgen, heb ik een ergotherapeut geïnterviewd. Dit is iemand die mensen begeleidt wanneer ze problemen ondervinden in het dagelijkse leven. Schrijven is hier ook een onderdeel van. De ergotherapeut bekijkt waar het probleem zit en hoe dit het beste verholpen kan worden. Ergotherapeut E. Theeuwen was bereid om mijn vragen te beantwoorden en uitleg te geven over de schrijfmotoriek. De informatie die zij me gaf was erg betrouwbaar aangezien zij dagelijks werkt met kinderen die problemen hebben met schrijven. Het interview is te lezen in bijlage 1.

Zowel de informatie uit de theorie als uit het interview zal terug komen in mijn onderzoek.

Ik heb er voor gekozen om maar met een klein groepje kinderen aan het werk te gaan. Ondanks het feit dat ik denk dat veel kinderen extra begeleiding moeten krijgen ben ik van mening dat het werken in een klein groepje het meest effectief is. Ik zal de kinderen kiezen met de grootste “problemen” en de rest van de klas tijdens de schrijflessen begeleiden.

Ik heb er ook voor gekozen om alle deelvragen als hoofdstuk aan bod te laten komen in dit onderzoek. Dit heb ik gedaan, omdat ik zo iedere deelvraag uitgebreid kan beantwoorden en de koppeling kan leggen naar de praktijk. De opbouw van de deelvragen is ook gemaakt vanuit een logische volgorde en volgen elkaar in mijn praktijk onderzoek op. Zo is goed te zien hoe ik te werk gegaan ben en zal de rode draad zichtbaar blijven.

Het volgende hoofdstuk zal de eerste deelvraag beantwoorden.

4. Welke motorische ontwikkelingen spelen een rol bij het leren schrijven?

Bij ieder ontwikkelingsgebied valt een ontwikkeling te beschrijven. Ergotherapeut E. Theeuwen (2010) geeft aan dat schrijven een erg complexe activiteit is die veel van je lichaam vraagt. Je lichaam is continu in ontwikkeling en een aantal ontwikkelingen komen terug bij het leren schrijven. Het is belangrijk om te weten op welk niveau de kinderen zitten zodat je hier op aan kunt sluiten. Je loopt dan niet het risico te veel van de kinderen te verwachten of te gemakkelijke activiteiten aan te bieden.

In dit hoofdstuk zal ik de relevante motorische ontwikkelingen beschrijven en aangeven waar de kinderen uit mijn klas zitten.

Ontwikkeling van het lichaam.

Vanaf de geboorte zie je veel lichamelijke ontwikkelingen. Ik beschrijf hier onder de ontwikkelingen, wat ermee bedoelt wordt en hoe je het kunt zien.

Lichamelijke ontwikkeling zoals staat beschreven in het boek van Baauw- van Vledder en van Dijk (2009).

- Van horizontaal liggend naar verticaal staand. Een pasgeboren kind ziet de wereld vanuit een horizontale positie. Als het kind kan gaan staan wordt de wereld ineens heel anders omdat het kind deze nu ziet vanuit een verticale positie.
- Van centraal bewegen naar het bewegen vanuit de uiteinden van de armen en benen (dissociatie). De ontwikkeling verloopt van de schouders, naar de ellebogen, naar de polsen, naar de handen en uiteindelijk naar de vingers.
- Van grove motoriek naar fijne motoriek. De bewegingen die vanuit de schouders gemaakt worden zijn vaak groter dan de bewegingen die met de vingers gemaakt worden.
- Van totaal bewegen naar geïsoleerd bewegen. Bij de ontwikkeling van de grove naar de fijne motoriek zal eerst de romp of de hele arm meebewegen, terwijl in een later stadium de vingers onafhankelijk kunnen bewegen.

In het boek van Derwig (2003) worden er nog een aantal ontwikkelingen toegevoegd:

- ✎ van meebewegen naar niet meebewegen. Wanneer jonge kinderen een bepaalde beweging maken, zie je vaak dat andere lichaamsdelen meebewegen: synkinesieën (bijv. een kind tekent met de rechterhand en je ziet de linkerhand of het gezicht meebewegen).
- ✎ van tweehandigheid naar éénhandigheid (lateralisatie). Een jong kind zal eerst tweehandig te werk gaan en na verloop van tijd ontwikkelt zich een voorkeurshand. De andere hand gaat de voorkeurshand ondersteunen.
- ✎ het kruisen van de middellijn. Je kunt het lichaam over de lengte verdelen in twee helften. Deze denkbeeldige lijn wordt de middellijn genoemd. Een jong kind is niet in staat om over deze middellijn heen te gaan met de armen of benen. Als iets links van de middellijn ligt zal het kind het voorwerp met de linkerhand oppakken of het lichaam zo draaien dat het aan de rechterkant van de middellijn komt te liggen. Wanneer het kind een stabiele romppositie heeft ontwikkeld is de kruising van de middellijn wel mogelijk.
- ✎ van enkelvoudige naar samengestelde handelingen. In de eerste fasen van deze ontwikkeling kan een kind één handeling tegelijk uitvoeren. Als een aantal handelingen geautomatiseerd zijn kan het kind deze ook tegelijk gaan uitvoeren.

Conclusie.

Aan het begin van het leven van een kind worden bewegingen vanuit het hele lichaam gemaakt. Na verloop van tijd komen de onderdelen van het lichaam “los” en kunnen ze op zichzelf gaan bewegen.

De kinderen uit mijn klas zien de wereld al een aantal jaren vanuit de staande positie. Ze zijn in staat om de middellijn te kruisen en kunnen steeds meer geïsoleerde bewegingen maken. De bewegingen die ze maken worden ook steeds vaker zonder meebewegingen gemaakt. Bij een aantal kinderen in de klas zie je de ondersteunende hand of de mond meebewegen tijdens het schrijven. Als de activiteit steeds wat beter ingeslepen wordt zullen de meebewegingen steeds minder zichtbaar zijn.

De éénhandigheid wordt steeds vaker toegepast en de bewegingen komen niet meer vanuit de romp. De armen en benen, de handen en voeten kunnen steeds wat beter zelfstandig bewegen. Dit alles is natuurlijk ook nodig om een ingewikkelde activiteit als schrijven uit te kunnen voeren.

De motorische ontwikkeling van de hand

Nu de ontwikkeling van het hele lichaam bekend is, ga ik in op de ontwikkeling van de hand. Deze maakt een hele eigen ontwikkeling door die in te delen is in een aantal fasen. Deze fasen hebben veel te maken met de ontwikkeling van de hersenen en dit zal ik dan ook beschrijven.

Mesker (1980) beschrijft het volgende ontwikkelingsmodel wat ook terug te vinden is in het boek van Baauw- van Vledder en van Dijk (2009).

Asymmetrische fase ook wel slurffase genoemd (0 - 4 jaar)

Belangrijkste kenmerk: tegenstelling spanning en ontspanning in de spieren.

De hersenhelften bewegen tegengesteld. Dit wil zeggen dat wanneer de ene helft een strek signaal afgeeft de andere helft een buig signaal afgeeft. De bewegingen die gemaakt worden zijn vooral reflexmatig en dus niet bewust.

symmetrische fase (4 - 6 jaar)

Belangrijkste kenmerk: gespiegelde bewegingen.

De linker- en rechterhersenhelft werken als elkaars spiegelbeeld (symmetrisch). Dit wil zeggen dat wanneer een kind met de rechterhand de vingers strekt, dit ook wordt gedaan met de linkerhand. De middenas van het lichaam vormt in deze fase een grens waar het kind met de armen of benen niet overheen kan komen.

In deze fase worden alle bewegingen van de rechterarm aangestuurd door de linkerhersenhelft en de bewegingen van de linkerarm door de rechterhersenhelft. Beide hersenhelften werken nu nog tegelijk en er wordt een verbinding gelegd.

De oog-handcoördinatie wordt steeds beter, omdat het kind voorwerpen gaat aftasten met beide handen. Het is dan ook belangrijk dat het kind veel oefening krijgt in de symmetrische motoriek (oefeningen die met beide handen gespiegeld uitgevoerd moeten worden).

Uiteindelijk zal het kind in de volgende fase één voorkeurshand gaan ontwikkelen.

Lateralisatiefase (vanaf 7 jaar)

Belangrijkste kenmerk: keuze voor linker- of rechterhersenhelft.

Lateralisatie wil zeggen dat een kind een voorkeurszijde ontwikkelt. Bepaalde functies worden beter door de ene hersenhelft uitgevoerd en bepaalde functies beter door de andere.

Bij kinderen zul je zien dat één hand steeds vaker de leiding neemt bij doelgerichte

handelingen. Dit wordt de voorkeurshand van het kind en hier zal het ook mee gaan schrijven. De andere hand wordt gebruikt als ondersteuning.

Aan de duim van de voorkeurshand kun je goed zien of er een voorkeur is ontstaan voor een bepaalde hersenhelft. De duim moet in staat zijn om gestrekt rond te draaien om de eigen as en functies van de andere hand over te nemen.

Dominantie fase (7 - 8 jaar)

Belangrijkste kenmerk: overheersing van één van de hersenhelften.

Er is een duidelijke voorkeurshand aanwezig die veel verschillende bewegingen kan uitvoeren. Ook is de samenwerking tussen de handen onderling goed.

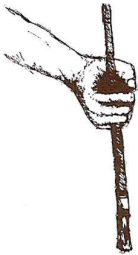
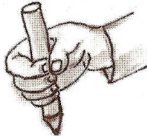
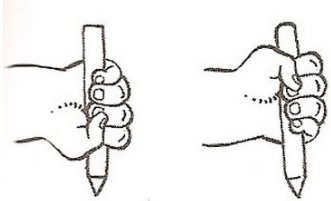
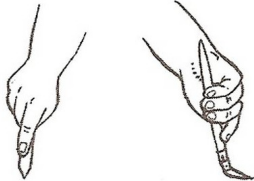
Conclusie.

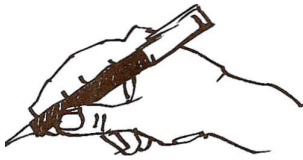
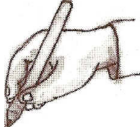
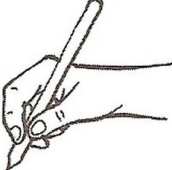
De kinderen in mijn klas zijn 6, 7 en 8 jaar. Dit geeft volgens de theorie aan dat er drie verschillende fasen in mijn klas aanwezig zijn. Een aantal kinderen zou aan het einde van de symmetriefase zitten, een aantal in de lateralisatiefase en er zijn kinderen die al in de dominantie fase zitten. Als ik naar de kinderen in mijn klas kijk dan zie ik maar twee fasen terug; de lateralisatiefase en de dominantie fase. Een aantal kinderen heeft al heel duidelijk een voorkeurshand en kan hier veel bewegingen mee uitvoeren. De overige kinderen werken toe naar de voorkeurshand. Het is wel al duidelijk welke hersenhelft de voorkeur heeft maar de hand wordt nog niet altijd als overheersende hand gebruikt. De gespiegelde bewegingen zie ik niet terug bij de kinderen waardoor ik kan zeggen dat de kinderen al uit de symmetriefase zijn.

De pengreep ontwikkeling

Naast de ontwikkeling van de hand heb je ook de pengreep ontwikkeling. Jonge kinderen pakken kleurpotloden niet meteen in een greep waarmee ze ook zouden kunnen schrijven. Een juiste pengreep komt na verloop van tijd. De beschrijving van de ontwikkelingen hierin vind je in deze paragraaf.

In de theorieën ben ik verschillende ontwikkelingen tegen gekomen met betrekking tot de pengreep. Ik zal de verschillende ontwikkelingen beschrijven en daarna ook de verschillen en overeenkomsten.

A. Baauw- van Vledder, E. van Dijk (2009)	M. Derwig (2003)	Kooijman, E, Mierlo, M van en Natziyl, C (2009)
Vuistgreep tot ± 3 jaar Tekenmateriaal wordt veelal omklemd door de vingers. De punt van het schrijfgerei bevindt zich bij de pink. De bewegingen komen vanuit de schouders. 	1 – 1 ½ jaar Het kind grijpt het potlood beet met de punt van het schrijfgerei bij de pink. De bewegingen komen vanuit de schouder en de arm steunt niet op tafel. 	Jonge kinderen van 1 tot 1 ½ jaar houden hun potlood vast met hun vuist. Teken en gebeurt vanuit de schouder en de elleboog.
	1 ½ - 3 jaar De wijsvinger ligt recht op het potlood gericht naar de punt. 	Rond het tweede jaar wordt het potlood tussen de vingers vastgehouden, de wijsvinger ligt dan bovenop. De bewegingen komen steeds meer vanuit de pols.
Penseelgreep tot ± 4 jaar Het tekenmateriaal ligt nu andersom in de hand, de punt van het schrijfgerei bevindt zich bij de duim. De bewegingen komen nu al meer vanuit de elleboog en de pols.	3 – 4 jaar Het kind gebruikt vaak de penseelgreep. Hierbij liggen ring-, middel- en wijsvinger op het potlood. De bewegingen komen steeds meer vanuit de pols.	De pols draait naar buiten waardoor de hand horizontaal gaat staan. De duim klemt het schrijfgerei tegen de gesloten vuist aan. Deze greep heet de duimdwarsgreep.

		
Pengreep vanaf 5 jaar Het teken- en schrijfmateriaal wordt omklemd door duim, wijs- en middelvinger. De onderarm rust op de tafel en de bewegingen komen steeds meer vanuit de vingers. 	Vanaf 4 jaar De driepuntsgreep wordt steeds vaker door kinderen gebruikt. 	Als laatste gebruikt het kind een driepuntsgreep. Het potlood ligt tussen de topjes van de duim en wijsvinger en op de middelvinger.
Afbeeldingen afkomstig uit: Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van (2009) <i>Schrijven met zorg. Praktische didactiek van handschriftontwikkeling</i>. Baarn: HBuitgevers	Afbeeldingen afkomstig uit: Derwig, Monique (2003) <i>schrijfkriebels</i>. Maarssen: Elsevier	Afbeeldingen afkomstig uit: Kooijman, E, Mierlo, M van en Natziyl, C (2009) <i>Pak je pen. Handschriftontwikkeling in de praktijk</i>. Rosmalen: uitgeverij Cantal B.V.

Er zijn veel verschillen op te merken aan de drie bovenstaande omschrijvingen. Zo zijn de laatste twee beschrijvingen specifiek en wordt er in de beschrijving van Kooijman, van Mierlo en Natziyl (2009) weinig gebruik gemaakt van een leeftijds aanduiding. In de laatste kolom wordt gesproken over een duimdwarsgreep. Dit komt in de andere beschrijvingen niet terug. In de eerste kolom staat beschreven dat de vuistgreep tot ongeveer 3 jaar aan zal houden, terwijl er in de andere beschrijvingen wordt aangegeven dat kinderen rond het 3^e jaar de penseelgreep gebruiken. Ondanks de vele waarneembare verschillen in de beschrijving van de ontwikkeling kun je ook een paar overeenkomsten zien. De kinderen beginnen met de vuistgreep en eindigen rond het

4^e a 5^e jaar in de driepuntsgreep. Hoe deze ontwikkeling precies verloopt, zal per kind verschillend zijn en daardoor moeilijk precies te beschrijven.

Een andere overeenkomst is dat alle omschrijvingen aangeven dat het schrijven begint vanuit de schouder en elleboog en later zal plaats vinden vanuit de vingers.

Conclusie.

De kinderen in mijn klas zouden allemaal de driepuntsgreep moeten gebruiken. Dit is zeker niet het geval. Als ik door de klas loop dan zie ik meer dan de helft van de kinderen een andere pengreep toepassen die wel gerelateerd is aan de driepuntsgreep. Ze hebben namelijk ook hun middelvinger op het potlood. De penseelgreep en de vuistgreep wordt door geen enkel kind gebruikt.

Schrijfontwikkeling

Naast de lichamelijke ontwikkelingen heb je ook een schrijfontwikkeling. Voordat je echt kunt gaan schrijven moet je aandacht besteden aan anderen activiteiten.

Ergotherapeut E. Theeuwes (2010) geeft aan dat het leren schrijven meestal begint bij het leren schrijven van grove schrijfpatronen. Deze schrijfpatronen worden steeds specifiek en vormen later de uiteindelijke letters. De gemakkelijkste letters komen vaak als eerste aan bod en daarna de moeilijkere.

Je hebt de volgende belangrijke schrijfpatronen:

Open guirlande

gesloten guirlande

open arcade

gesloten arcade

Zaag/hoecken

afbeeldingen afkomstig uit: Derwig, Monique (2003) *schrijfkriebels*. Maarssen: Elsevier

Er zijn scholen die de kinderen in groep 3 eerst blokletters leren schrijven en daarna overstappen op de schrijfletters. Zowel E. Theeuwen (2010) als van Engen (2000) geven aan dat dit niet de ideale situatie is voor kinderen. De vloeiende beweging wordt belemmerd, omdat de kinderen na iedere letter hun potlood op moeten tillen. Verder hebben sommige letters een hele andere vorm bij het schrijfschrift dan bij het blokschrift. De kinderen moeten dan ineens omschakelen en dit is voor de kinderen die al moeite hebben met schrijven een extra moeilijkheid.

Koppeling aan de praktijk.

De kinderen in mijn groep 3 zitten zoals eerder beschreven in de lateralisatiefase of al in de dominantie fase. Er is bij iedereen een zichtbare voorkeur voor hersenhelft en hand. Dit zal zich in de loop van het schooljaar steeds wat verder ontwikkelen en uitbreiden.

Qua pengreep zouden de kinderen de driepuntsgreep moeten beheersen. Dit is echter niet bij iedereen het geval. Er zijn veel kinderen die de pen niet ontspannen of in de juiste greep vast kunnen houden. Het ontspannen vasthouden van de pen is erg belangrijk om kramp te voorkomen. We moeten in de lessen aandacht besteden aan de pendruk zodat alle kinderen leren om hun pen ontspannen vast te houden tijdens het schrijven. Ondanks het feit dat de kinderen de driepuntsgreep niet toepassen, zijn ze wel uit de fasen waarin ze de vuistgreep of penseelgreep gebruiken.

Met betrekking tot de lichamelijke ontwikkeling zijn geen leeftijdsgrenzen vastgesteld. Dit zal komen, omdat ieder kind hier een eigen ontwikkeling in doormaakt en dit niet leeftijdsgebonden is. Het is wel goed om te weten dat deze ontwikkelingen er zijn en er dus een achterstand kan zijn op één van deze gebieden. Ook is het goed om te weten dat de ontwikkeling verloopt vanuit de schouder en eindigt in de vingers. Ik merk dat veel kinderen nog moeite hebben met het bewegen met de vingers. Dit is dus zeker een aandachtspunt voor de groep.

Op mijn school wordt gewerkt met de methode “veilig leren lezen” en in combinatie met deze leesmethode krijgen de kinderen eerst de blokletters aangeleerd. Er wordt begonnen met de gemakkelijkere letters en dit wordt steeds moeilijker. Na een half jaar wordt er over gegaan op het schrijfschrift met behulp van de methode “schrijven in de basisschool”. De schrijfletters komen individueel aan bod en er wordt begonnen met de gemakkelijkste. In mijn groep wordt geen aandacht besteed aan de schrijfpatronen die voorgaan op het schrijfschrift.

5. Wat zijn belangrijke voorwaarden om goed te kunnen schrijven?

Het is nog niet genoeg om alleen te weten welke ontwikkelingen van belang zijn bij het schrijven. Het is namelijk niet zo dat je van het ene op het andere moment iets kunt schrijven. Er zijn bepaalde voorwaarden nodig om te komen tot een vlot en net schrift. Denk dan bijvoorbeeld aan het juiste meubilair, het juiste schrijfgerei, de juiste pengreep en de juiste zithouding. Maar wat houdt het woord JUIST nu in?

Ik zal hieronder beschrijven wat de meest ideale schrijfoomstandigheden zijn.

Meubilair

Derwig (2003) geeft in haar boek aan dat een juiste schrijfhouding erg belangrijk is omdat leerlingen een grote tijd van de schooldag moeten zitten. Goed meubilair zorgt er voor dat een goede zithouding mogelijk is. Je kunt de maat van de stoel controleren door het kind te laten zitten. Beide voeten moeten recht op de grond staan, terwijl de knie en de heup een hoek maken van ongeveer 90 graden.

Conclusie.

Bij mij op school wordt het meubilair twee keer per jaar gecontroleerd en wanneer nodig aangepast. Ze zien zeker het nut in van goed meubilair.

Schrijfgerei

In de eerste fase van het leren schrijven is het volgens Derwig (2003) van groot belang dat kinderen bewegingservaringen opdoen met behulp van gevarieerde schrijfmaterialen. Dit kunnen bijvoorbeeld driehoekige potloden, dikke zeshoekige potloden, dikke stiften, dunne stiften, houtskool, wasco en krijt zijn. Ook moet een kind ervaringen opdoen met verschillende soorten en maten papier met verschillende structuren.

Om kinderen uit te nodigen tot motorische activiteiten kun je een schrijfkist maken. Hierin kunnen materialen zitten als mikado, knikkers, vingerpoppetjes en strijkkralen.

Baauw- van Vledder en van Dijk (2009) geven in hun boek aan dat het belangrijk is dat het schrijfmateriaal aangepast wordt aan de grootte van de hand. Zo mag bijvoorbeeld een potlood niet korter worden dan de hand en is het bij kleine handen prettiger om dikkere potloden te gebruiken. Ook is het van belang hoe het schrijfbld ligt. Voor rechtshandigen moet het blad iets rechts van het midden liggen en de rechterbovenhoek moet hoger liggen

dan de linkerbovenhoek. Voor linkshandigen moet het blad iets links van het midden liggen en de linkerbovenhoek moet hoger liggen dan de rechterbovenhoek.

Conclusie.

Kinderen hebben veel oefening met verschillende materialen nodig. Dit zie ik niet terug in mijn school. De kinderen schrijven met een potlood en met niets anders. Tijdens tekenopdrachten komen ze wel in aanraking met andere materialen maar dan is het niet gericht op schrijfbewegingen. Er wordt wel opgelet op de lengte van het potlood maar aan de dikte wordt niets gedaan. Iedereen schrijft met een driehoekig potlood.

Tijdens de schrijfblessen wordt er aandacht besteed aan de juiste bladligging. Er wordt alleen gezegd “leg je blad een beetje schuin” en niet waarom dit moet of hoe schuin het moet liggen. De kinderen doen dan maar wat en vaak is dit niet zoals het hoort.

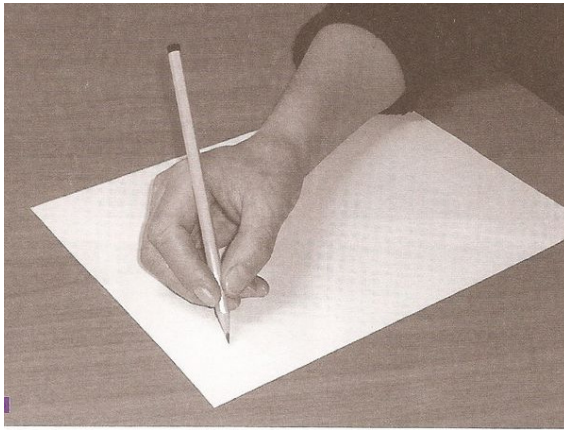
Pengreep

Alle theorieën die ik heb bestudeerd geven de driepuntsgreep als meest ideale pengreep aan. Ergotherapeut E. Theeuwen (2010) geeft echter aan dat dit niet altijd het beste is voor een kind. Het kan goed zijn dat een kind meer steun krijgt van een extra vinger op het potlood en het schrift toch netjes en vlot geschreven wordt. Als een kind geen probleem ondervindt aan deze extra vinger dan is het onnodig om aan de pengreep te gaan sleutelen.

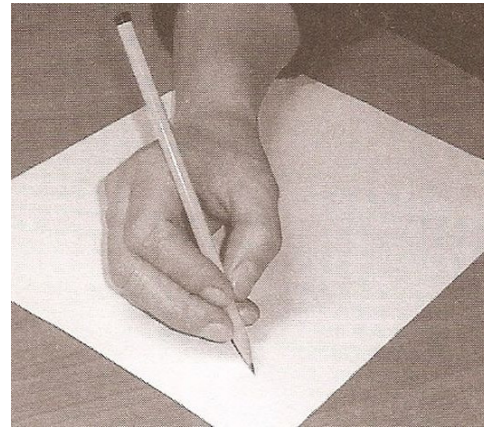
E. Theeuwen (2010) vindt het voornamelijk belangrijk dat een kind goed kan schrijven, dat de letters goed gemaakt worden, op tempo geschreven wordt, er geen pijn in de schrijfhand is en dat er met het oog op de toekomst geen problemen worden verwacht. Zijn deze het geval dan is het niet nodig om een pengreep te veranderen. Het is wel belangrijk dat een kind een potlood of pen niet te laag vasthoudt. Het kind kan dan de punt van het schrijfgerei niet zien en kan dus ook niet zien wat het schrijft.

Ook is het belangrijk dat kinderen met de vingers gaan schrijven en niet met de pols of de elleboog. In groep 3 kan dit nog wel eens het geval zijn.

Kooijman, van Mierlo en Natzijs (2009) zijn het in hun boek met E. Theeuwen eens wat betreft de pengreep. Zij zijn ook van mening dat er meerdere pengrepen mogelijk zijn. Zij hebben het over de dynamische driepuntsgreep (figuur 1), de statische driepuntsgreep en de vierpuntsgreep (figuur 2).

Figuur 1

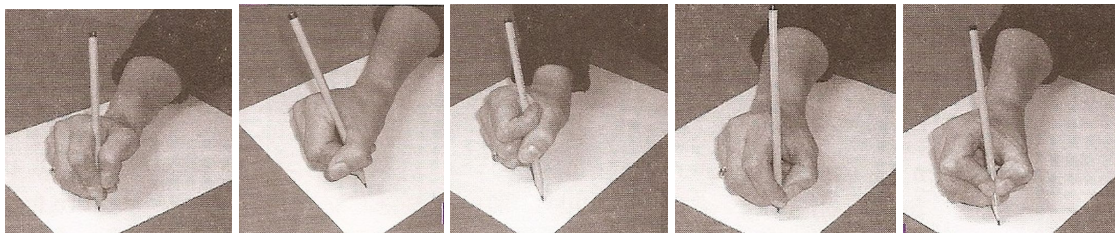
figuur 2

Afbeeldingen afkomstig uit: Kooijman, E, Mierlo, M van en Natziyl, C (2009) *Pak je pen. Handschriftontwikkeling in de praktijk*. Rosmalen: uitgeverij Cantal B.V.

De dynamische driepuntsgreep is de greep tussen drie vingers waarbij de vingers bewegen tijdens het schrijven. De statische driepuntsgreep is hetzelfde alleen bewegen de vingers en de pols niet maar wordt er geschreven vanuit de schouder en elleboog. Bij de vierpuntsgreep staat de middelvinger ook op de pen en dan neemt de ringvinger de ondersteunende functie over.

Ook Kooijman, van Mierlo en Natziyl (2009) vinden het belangrijk dat er ontspannen geschreven wordt. Je kunt dit zien aan de verkleuring van de nagels. Bij te hard knijpen of drukken worden deze wit.

Enkele verkeerde pengrepen staan hieronder afgebeeld.

‘varkenspootje’

‘overkruiste greep’

‘vuistgreep’

‘te dicht op de punt’

‘te gespannen
driepuntsgreep’

Afbeeldingen afkomstig uit: Kooijman, E, Mierlo, M van en Natziyl, C (2009) *Pak je pen. Handschriftontwikkeling in de praktijk*. Rosmalen: uitgeverij Cantal B.V.

Kooijman, van Mierlo en Natziyl (2009) geven in hun boek ook mogelijke aanpassingen, die je kunt gebruiken om de pengreep te verbeteren. Je kunt gebruik maken van een gripper. Dit is een opzetstukje die de vingers dwingt om in de juiste positie te gaan staan. Je kunt ook gebruik maken van een driehoekig potlood of een pen met daarin een voorgevormde grip.

Conclusie.

Zoals ik al eerder vermeld heb, hanteren veel kinderen in mijn klas de vierpuntsgreep. Door middel van de theorie die ik hierboven beschreven heb weet ik nu dat het geen slechte greep is waar ik direct aan zou moeten werken. Wel is het noodzakelijk om de druk op de pen in de gaten te houden want deze moet wel goed zijn. Er zijn geen kinderen in mijn klas die een pengreep hebben zoals staat beschreven bij de verkeerde pengrepen.

De kinderen in mijn klas schrijven nog niet volledig vanuit de vingers. Er wordt meer vanuit de pols en de elleboog geschreven. Voorafgaand aan schrijflessen stimuleren we de vingerbewegingen wel zodat de kinderen uiteindelijk wel vanuit de vingers gaan schrijven.

Zithouding

Derwig (2003) geeft in haar boek voor ieder lichaamsdeel een beschrijving met betrekking tot de ideale zithouding.

Voeten: De voeten moeten op de grond iets uit elkaar staan.

Knieën: De knieën moeten een hoek van ongeveer 90 graden maken.

Billen: De billen moeten naar achteren geschoven worden tegen de rugleuning aan.

Romp: Er moet een vuistbreedte afstand zitten tussen de romp en de tafel.

Schouders: De schouders moeten ongeveer horizontaal gehouden worden. Ook moeten de schouders ontspannen zijn.

Hoofd: Het hoofd moet rechtop gehouden worden. Een lichte draaiing naar links of rechts is ook goed. Er moet een “langeneus” afstand zijn tussen de ogen en het schrijfblad.

Baauw- van Vledder en van Dijk (2009) voegen er in hun boek de volgende houdingen aan toe.

Nek: De nek is lichtgebogen

Mond: de mond vertoont geen meebewegingen.

Pols: De pols is niet gebogen.

Vingers: De vingers houden het schrijfgerei op ongeveer 1 ½ cm van de punt vast. Ook wordt de pen ontspannen vastgehouden.

Steunhand: Deze hand houdt het papier ontspannen vast en schuift dit naar boven als het nodig is. Deze hand mag geen meebewegingen vertonen.

Naast deze omstandigheden is het volgens ergotherapeut E. Theeuwes erg belangrijk dat een kind fijn motorisch ontwikkelt is. Ook moet het kind kunnen blijven zitten, zich kunnen concentreren en deze concentratie vast kunnen houden.

Kooijman, van Mierlo en Natzijl (2009) voegen hier in hun boek weer aan toe dat schrijven alleen mogelijk is vanuit een uitgebalanceerde houding. Hoe je ook aan het schrijven bent, evenwicht is erg belangrijk. Als je voldoende evenwicht hebt zijn je handen vrij om te schrijven.

Conclusie.

Voordat we beginnen met schrijven tijdens een schrijfles wordt herhaalt hoe de kinderen moeten gaan zitten en dit doen de kinderen dan ook. Als er niets gezegd wordt dan zitten de kinderen op de meest vreemde manieren. Veel kinderen zitten onderuitgezakt, op één van hun benen of met hun hand onder hun hoofd. Als de kinderen aan het schrijven zijn loopt de leerkracht rond om de houding van de kinderen te corrigeren.

Tijdens gymlessen wordt aandacht besteed aan het evenwicht van de kinderen. Bijna alle kinderen hebben hier geen problemen mee tijdens het schrijven.

Koppeling aan de praktijk.

Aan het begin van het schooljaar en in het midden wordt bekeken of het meubilair nog goed is voor een kind. Mocht dit niet het geval zijn dan krijgt het kind een passende stoel en tafel. Voor de kinderen die met de kleinste stoel niet aan de grond komen is een hulpstuk gemaakt waardoor de kinderen toch hun voeten kunnen neerzetten voor stabiliteit.

In de kleutergroepen is voldoende variatie aan schrijfmateriaal en papiersoorten. Dit is in groep 3 niet meer het geval. Alle kinderen krijgen een driehoekig potlood waarmee ze moeten schrijven en dit doen ze alleen op standaard papier. De kleurpotloden zijn zeshoekig en er zijn zowel dunne als dikke stiften aanwezig. De kinderen kunnen zelf kiezen welke stiften ze gebruiken.

De potloden worden iedere dag geslepen door de leerkracht en deze gooit alle korte potloden meteen in de prullenbak zodat de kinderen niet met een te kort potlood schrijven.

De pengreep wordt door de meeste kinderen goed gedaan. Ze schrijven met een driepuntsgreep of een vierpuntgreep. Het is wel zo dat veel kinderen pijn krijgen in hun hand omdat ze te gespannen schrijven. Tijdens een schrijfles zie je steeds kinderen wapperen met de handen om de pijn weer weg te krijgen.

Vooraf tijdens een schrijfles wordt er veel rekening gehouden met de zithouding van de kinderen. Vooraf wordt besproken hoe ze moeten zitten en dit wordt dan door de kinderen gedaan. Bij andere lessen komt het ook wel voor dat we de kinderen er even aan herinneren.

Het valt me wel op dat er meer aandacht besteedt wordt aan het product (eindresultaat) dan aan het proces (manier van werken) en dit zou ik graag anders zien.

6. Wat voor soorten problemen kunnen zich voordoen met betrekking tot het schrijven en hoe kun je er mee omgaan?

Nu we weten welke ontwikkelingen te maken hebben met het leren schrijven en wat de ideale voorwaarden zijn om te kunnen schrijven is het goed om te kijken welke problemen er nu vaak voorkomen tijdens het schrijven en wat je hier mee kunt doen.

Baauw- van Vledder en van Dijk (2009) stellen in hun boek dat schrijfproblemen kunnen liggen in de cognitieve sfeer (denkvermogen) of in de omgeving.

Bij problemen in de cognitieve sfeer kun je denken aan:

- een minimale neurologische disfunctie. Dit houdt in dat er een slechte motoriek en slechte sensomotoriek¹ is.
- Het richtingsgevoel en de relaties ten opzichte van het eigen lichaam kunnen slecht of nog niet goed bekend zijn.
- Er is een lage spierspanning. Kenmerken zijn: een slechte coördinatie, snel evenwicht verliezen, zich snel laten vallen.
- Optische ataxie: de oog-handcoördinatie is niet optimaal. Er kan niet precies met de fijne motoriek gewerkt worden omdat er een slechte visuele controle plaatsvindt.
- Dyspraxie: Kinderen hebben moeite met het automatiseren van letters omdat ze problemen hebben met het bedenken, plannen en uitvoeren van bewegingen.
- Non Verbal Learning Disorder (NLD): kinderen kunnen visuele beelden uit het geheugen niet omzetten in een beweging op papier.

Bij problemen in de omgeving kun je denken aan problemen in het gezin en het milieu, en binnen school.

Bij problemen vanwege het gezin en milieu kun je denken aan de situatie om het kind heen in de thuissituatie. Als iedereen gezond is en er regelmaat en geborgenheid is dan zal het kind zich op school gemakkelijker kunnen concentreren. Heeft het kind bijvoorbeeld te maken met het overlijden van een naaste of een huisdier, de afwezigheid van een ouder, dialect of

¹ Het verband tussen zintuiglijke waarnemingen en de motorische reactie hierop.

tweetaligheid dan kan dit problemen opleveren op school. Ook de opvoedingsstijl en de plaats in de kinderrij kunnen van invloed zijn op het gedrag van het kind op school.

Bij problemen op school kun je denken aan:

- Het pedagogische klimaat in de klas. Is de sfeer in de klas prettig en positief dan heeft dit een positief effect op de leerresultaten van het kind
- Geen adequaat schrijfonderwijs. Schrijflessen moeten duidelijke doelen hebben en een duidelijke structuur. Ook moet er aandacht zijn voor het proces en niet alleen voor het product.
- Geen aandacht voor de verschillen tussen kinderen. Kinderen kunnen een andere leerstijl hebben. Als leerkracht moet je aansluiten bij deze leerstijlen om tegemoet te komen aan de kinderen en leerwinst te boeken.

Nu we weten wat mogelijke oorzaken zijn van problemen in het schrift zoomen we in op het schrift zelf. Wanneer je naar een schrijfproduct kijkt kun je veel verschillende stoornissen achterhalen.

Baauw- van Vledder, en van Dijk (2009) en van Engen (2000) beschrijven de verschillende stoornissen in hun boek en ze geven beide suggesties om het probleem aan te pakken.

Van Engen verdeelt de schrijfproblemen in drie categorieën: de regelmatigheid van het schrift, de vormbeheersing en de trajectbeheersing. Ik ga deze drie categorieën aanhouden bij de beschrijving van de problemen.

De regelmatigheid van het schrift.

De regelmaat van het schrift wil zeggen dat de letters, woorden en zinnen geschreven zijn vanuit een regelmatig patroon. De ruimtes tussen de woorden en letters, de schrijfrichting en de grootte en dikte van de letters zijn gelijk. Als dit het geval is dan zie je een net en goed leesbaar schrift. Ik zal hieronder suggesties geven voor de begeleiding van een kind met problemen op één van deze vlakken.

- Onregelmatige ruimten tussen de woorden.

Suggesties:

A. Van Engen	Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van
De ruimten tussen de woorden moet zo groot zijn als een kleine o. Je kunt het beste op het bord een zin schrijven en laten zien dat je tussen alle woorden een kleine o kunt zetten met een andere kleur. Je kunt ook de gekleurde o'tjes laten staan en onder de zin nog een keer de zin schrijven. Hierbij laat je dan de o'tjes weg.	n.v.t.

 Een onregelmatige schrijfrichting.

- dit kan een gevolg zijn van schrijfkramp, doordat er te lang achter elkaar geschreven wordt.
- het kan zijn dat het schrift niet goed ligt.

Suggesties:

A. Van Engen	Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van
- schrift zo neer leggen dat de neerhalen van de letters loodrecht op de onderste rand van de tafel staan. - controleer of het schrift voor de lichaamshelft van de schrijfhand ligt. - laat het kind een richtingkaart gebruiken.	- de betreffende letters worden met hun voorbereidende schrijfpatroon met viltstift en/of kleurpotlood op gelinieerd papier tekenend geschreven; neem een placemat met richtinglijnen. - gebruik een onderlegger met richtingkaart.

 Onregelmatige grootte van de letters.

Suggesties:

A. Van Engen	Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van
- Laat het kind kleine schrijfpatronen oefenen op een grondlijn. - Laat nog eens schrijven op liniatuur² met een schaduwlijn³. - Geef op het bord een paar goede voorbeelden.	Op kleinere linieringen letterpatronen, een gemakkelijke tekst laten schrijven.

² Hulplijnen waarbinnen de letters geschreven moeten worden

³ Extra lijn die de kinderen steun biedt bij het goed schrijven van de letters.

- Laat het kind zelf aangeven welke letters goed zijn! - Wijs op de verschillen tussen de hoogte van de romp-, stok-, lus- en hoofdletters. Houd in een grafiekje bij hoeveel goede letters per les geschreven worden. (Individuele positieve benadering.)	
---	--

 Een variërende dikte van de letters in een geschreven tekst.

Suggesties:

A. Van Engen	Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van
- Laat het kind een tijdje met zacht schrijvend materiaal schrijven om de druk te verminderen. Bijv. met een kleurpotlood, een zacht potlood of een zogenaamde 'fineliner'. - Doe klim-oefeningen in het potlood of de pen. - Leg een stuk carbon op een blaadje onder de te beschrijven bladzijde en het kind kan zelf de mate van druk op de pen bekijken en ook de verminderingen bij de vermindering van de druk zien. Zelfcorrectie en zelfkritiek! - Zorg voor goede schrijf-zithouding. - Bij een krampachtige houding kan een gripper helpen om de druk te verminderen. - Laat het kind niet te lang achtereen schrijven.	- met viltstift op papieren servetten schrijven. - temposchrijven - kleuroefening met wisselende druk op het potlood. - verdwijnoefening: met steeds minder druk schrijven met carbonpapier.

 Beverigheid

Suggesties:

A. Van Engen	Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van
n.v.t.	- ontspanningsoefeningen - schrijfpatronen, letterpatronen

	- schrijven op muziek - schrijven met neerhalen - onverbonden schrift
--	---

 Onregelmatige ruimten tussen de letters in een woord onderling.

Suggesties:

A. Van Engen	Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van
- Laat het kind oefenen met gesloten arcaden of guirlandes. - Laat het kind oefenen met groepjes van 5 gelijke letters, die het regelmatig aaneen geschreven op papier moet zetten. - Laat het kind een aantal korte woordjes overschrijven en laat het daarbij letten op de onderlinge afstand van de letters. Zelfevaluatie. - Laat het kind korte woordjes overschrijven zonder penlichting .	- letterdelen en vlakverdeling benoemen. - lettervlakken volkleuren. - letters natekenen met viltstift en/of kleurpotlood.

 De lusletters zijn niet even groot.

Suggesties:

A. Van Engen	Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van
- Geef het kind oefeningen met kleine schrijfpatronen op de grondlijn. - Laat het kind oefenen met korte woordjes die het op de grondlijn moet schrijven. - Let erop, dat het kind schrijft in een rustig tempo! - Let op de snijpunten van de lusletters. De lussen zijn overal even smal.	n.v.t.

De vormbeheersing.

De vormbeheersing heeft te maken met de vorm van de letters en woorden. De letters moeten geschreven worden zoals ze aangeleerd worden. Er mogen geen dichte lussen en ogen zijn, er moet een verschil zijn tussen rompletters⁴ en stokletters⁵, het schrift mag niet te wijd of te smal zijn, de letters moeten rond geschreven worden en de kinderen moeten de dubbele lijn / overhaling netjes afwerken. Mochten kinderen problemen ondervinden op één van deze vlakken dan staan hieronder suggesties ter begeleiding.

Letters met dichte lussen en ogen.

Suggesties:

A. Van Engen	Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van
- Laat het kind guirlandes (voor bovenlussen) en open arcaden (voor onderlussen) oefenen. - Systematisch boven- en onderlusletters laten oefenen, daarna pas de afwisseling tussen boven- en onderlusletters. - Laat het kind betekenisloze letterparen met boven- en onderlussen en open onderkastletters schrijven met een dun-schrijvende (vul)pen. Voorbeelden: ii, hh, kk, bb, jj, gg, ee, oo, aa. Ditzelfde ook met afwisseling: ij, hg, lo, ka, jl, gh, ijb, ek, ag, ol, if, enz .	- het voorbereidende schrijfpatroon oefenen. - de letterdelen en keerpunten benoemen. - de ruimtes tussen letters volkleuren. - enkele specifieke letterverbindingen laten oefenen.

Te weinig verschil tussen de rompletters en de stokletters.

De a en de d lijken op elkaar, evenals de n en de p. de d en de p hebben een te korte stok gekregen waardoor ze op de a en de n lijken.

Suggesties:

A. Van Engen	Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van
- Laat liniatuur met een schaduwlijn gebruiken. - Maak het kind erop attent, dat de stok van	- op aangepaste liniering tekenend schrijven met viltstift en/of kleurpotlood, daarbij speciale aandacht voor de lengte van de

⁴ Letters die geen stok of staart hebben. (bijvoorbeeld; a, n, m, v, e, u)

⁵ Letter met een stok. (bijvoorbeeld; b, h, d, f)

de d en van de p bijna twee keer zo lang is als de hoogte van de rompletters a en n. - Laat veel oefenen met allerlei woordjes waarin combinaties van de d en de a en combinaties van de p en de n voorkomen. Bijvoorbeeld: ad, ada, da, daar, pen, pin, pan, nep, poen, peen, spaan, nap, enzovoort. - Gebruik de letterkaart.	stokken en de lussen in relatie met de rompletters.
---	--

 Een te breed of te smal geschreven schrift.

Suggesties:

A. Van Engen	Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van
- Laat het kind oefenen met woorden die even lang zijn en verdeel de bladzijde daarbij in kolommen van gelijke breedte. - Laat het kind bijvoorbeeld woorden van drie, vier of vijf letters lengte schrijven.	n.v.t.

 Hoekige letters.

In plaats van soepele rondingen worden bij de letters m, n, v en w scherpe hoeken geschreven.

Suggesties:

A. Van Engen	Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van
- Met een kleurtje laat u het kind zelf aangeven, waar de letters te hoekig zijn (zelfkritiek - zelfevaluatie). - Laat de leerling gesloten arcaden oefenen. - Geef als extra schrijfoefening: korte woordjes en/of betekenisloze letterparen van juist de genoemde letters die te hoekig geschreven worden: mn, mm, nm, wn, ww, vw, vn, nw, enz. - Laat diverse verbindingen (letterparen) zonder penlichting schrijven.	n, m, v, w-vorm: lettertekenen - op tempo - schrijf- letter- en woordpatronen - schrijven op walsmuziek - bewust maken van rondingen in lettervormen en deze oefenen.

 Dubbele lijn/overhaling.

Letters waarbij je delen over een zelfde geschreven lijn terug moet gaan worden niet goed geschreven. Er wordt door de kinderen niet over dezelfde lijn terug gegaan. Bijvoorbeeld m, n, p, r, d, b enzovoort.

Suggesties:

A. Van Engen	Baauf- van Vledder, A en Dijk, E van
n.v.t.	Schrijf-, letter- en woordpatronen, de letteronderdelen in verschillende kleuren zodat het traject zichtbaar wordt.

De trajectbeheersing.

De trajectbeheersing heeft te maken met de route die je aflegt om een letter, woord of zin op het papier te schrijven. Bij het schrijfschrift mag je tussendoor niet je pen optillen en weer verder gaan en de letters moeten op de juiste manier met elkaar verbonden zijn. Mocht er begeleiding nodig zijn op één van deze vlakken dan vindt je hier suggesties ter begeleiding.

 Lassen in de woorden.

De pen wordt nu na bijna iedere letter opgelicht van het papier.

Suggesties:

A. Van Engen	Baauf- van Vledder, A en Dijk, E van
- Laat oefenen met korte schrijfpatronen, zowel op ongelinieerd papier als op een enkele lijn, om de zijwaartse polsbeweging te stimuleren. - Laat het kind oefenen in 'schrijven alsof...' De leerling moet dan dus net doen, alsof hij/zij schrijft; het gaat er alleen om, dat de pen op het papier blijft. Het papier wordt gevuld met regels vol guirlandes, arcaden en fantasiekrullen, zonder dat de pen van het papier wordt gelicht. Gebruik eens een wit-	n.v.t.

schrijvend potlood! - Laat betekenisloze en/of betekenisvolle letterparen schrijven, zonder penlichting, bijvoorbeeld da, dd, aa, gg, ga, jo, ha, an, oh, hg en, de, in, op. - Geef oefeningen van tweeklank- en drieklankwoorden, die zonder penlichting geschreven moeten worden. - Controleer of het kind de losse letters goed kan schrijven.	
--	--

 Letters zijn op een verkeerde manier verbonden.

Suggesties:

A. Van Engen	Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van
- Laat de verkeerd verbonden letter nog eens apart oefenen. - Laat het kind vervolgens enkele woorden schrijven, waarin de bewuste letter voorkomt. - Laat het kind zelf het verschil tussen de a en de o ontdekken (leren analyseren).	- letterdelen en keerpunten benoemen. - letters lopen, in het zand schrijven. - letters tekenen met viltstift. - het voorbereidende schrijfpatroon oefenen, daarna een letterpatroon maken.

Naast deze zichtbare schrijfproblemen kan het kind ook andere stoornissen hebben als dysgrafie⁶, dyslexie, emotionele stoornis, hyperactiviteit, faalangst en ongemotiveerd gedrag. Aangezien er bij de kinderen in mijn klas geen sprake is van deze stoornissen zal ik ze ook niet uitwerken.

Koppeling aan de praktijk.

Gekeken naar de school en het schrijfonderwijs kan ik niet veel problemen benoemen. Er heerst een prettige sfeer in de klas aangezien de kinderen graag naar school gaan en er weinig conflicten zijn. Mijn duopartner en ik zijn beide erg positief ingesteld en geven veel complimenten.

⁶ Een schrijfstoornis waarbij de kwaliteit van het handschrift niet goed is, zonder dat er een duidelijke neurologische of intellectuele stoornis voor aan te wijzen is. Het gaat niet om een vertraagde ontwikkeling, maar om een afwijkende ontwikkeling met karakteristieke kenmerken.

Het enige lastige is dat we in groep 3 zijn begonnen met het aanleren van blokletters. Ze hebben een half jaar in blokletters geschreven en gaan nu over naar schrijffletters. Deze overstap kan voor kinderen problemen opleveren. Dit komt omdat de kinderen ineens met een vloeiende beweging moeten gaan schrijven, terwijl ze bij het blokschrift steeds moesten stoppen met een beweging en omdat de lettervormen van een aantal letters in het schrijfschrift anders is dan de letters in het blokschrift. Voor kinderen die al moeite hebben met schrijven is deze overgang een extra moeilijkheid. Bij het aanleren van het schrijfschrift worden de schrijffletters individueel aangeboden en later zullen ze deze aan elkaar gaan verbinden tot een woord.

Bij iedere les staat één letter centraal. De leerkracht schrijft deze vaak voor en benoemt hoe de letter geschreven moet worden. De leerlingen schrijven dit eerst een paar keer mee in de lucht. Daarna gaan ze de letter een aantal keren oefenen in een werkboekje.

Aangezien de kinderen nog maar net zijn begonnen met het schrijfschrift is het moeilijk om nu al te weten waar de problemen zitten. Ik kan nog niets kan zeggen over de verbindingen tussen letters en de verhoudingen tussen letters/woorden enzovoort. Ik zal naar de punten moeten kijken die ik al wel kan zien bij het werk van de kinderen. Ik houd het blokschrift hier ook bij in gedachten, want hier hadden de kinderen ook problemen mee.

Over de thuissituatie kan ik niet veel zeggen. Dit is per kind verschillend. Het enige dat ik weet is dat er op dit moment, naar mijn weten, in de klas geen heftige situaties zijn die invloed kunnen hebben op het werk van een kind.

7. Welke kinderen uit mijn klas ondervinden problemen met betrekking tot het schrijven?

Op dit moment leren de kinderen te schrijven met blokletters. Over een paar weken gaan de kinderen het schrijfschrift leren. Mijn beginsituatie zal gaan over het blokschrift en de schrijfpatronen. Wanneer de kinderen de eerste letters van het schrijfschrift hebben geleerd zal ik dit toevoegen aan mijn beginsituatie. Kinderen die nu moeite hebben met het blokschrift zullen naar verwachting ook problemen hebben met het schrijfschrift.

Om erachter te komen welke kinderen moeite hebben met schrijven in blokletters gebruik ik de filter methode die staat beschreven in het boek van Baauw- van Vledder en van Dijk (2009). Ik heb voor deze methode gekozen omdat dit een duidelijke methode is die weinig tijd in beslag neemt. Het maakt heel snel duidelijk welke kinderen moeite hebben met het tempo en welke kinderen moeite hebben met de vormgeving.

De methode houdt in dat de kinderen een tekst krijgen die ze gedurende 5 minuten moeten overschrijven. Ik tel het aantal woorden die ze opgeschreven hebben en ik maak drie groepen; vlotte schrijvers (25%), middelmatige schrijvers (50%) en langzame schrijvers (25%).

Als ik de kinderen in deze groepen heb verdeeld bekijk ik de vormgeving van het werk. De vormgeving kan goed, gemiddeld of zwak zijn. Het hoeft nu niet zo te zijn dat er in alle drie de groepen kinderen voorkomen.

Hieronder zie je het klassenoverzicht dat ik heb gemaakt naar aanleiding van de geschreven tekst.

Klassenoverzicht:

	Vormgeving +	Vormgeving +/-	Vormgeving -
Tempo +	Ev Wa Jan So	Ni El	
Tempo +/-	Da Cl Mau B Jai	Jo R Ri Maa Jas	Gi St Lau

	Ju	Di Ji	
Tempo -	Mau Ge Th		Jo Sv Tie

De leerlingen met een zwak tempo en een gemiddeld tempo die qua vormgeving nog niet zo goed scoren ga ik verder onderzoeken.

Individuele toetsen en observaties:

De filtermethode heeft weergegeven welke kinderen zwakker zijn in het schrijven. Ik weet dan verder nog niet veel over hoe de kinderen schrijven en waar ze dan precies moeite mee hebben. Om hier een beeld van te krijgen ga ik individueel met de kinderen een aantal werkbladen maken. Ik zal hierbij noteren hoe de kinderen te werk gaan, wat ze over het werk te zeggen hebben, wat ze moeilijk en gemakkelijk vinden en wat hun zithouding en pengreep is.

Ik laat de kinderen twee werkbladen met schrijfpatronen maken. Ik heb hier voor gekozen omdat de kinderen binnen een paar weken het schrijfschrift gaan leren en ik wil weten hoe ze de voorbereidende oefeningen hiervoor maken. De schrijfpatronen zijn namelijk patronen die je in het schrijfschrift vaak tegenkomt. Ik heb er voor gekozen om aandacht te besteden aan het schrijfschrift en niet aan het blokschrift. Dit komt omdat de kinderen tot groep 7 moeten schrijven in het schrijfschrift en het blokschrift dan niet meer gebruiken.

Aan het einde van de werkbladen laat ik de kinderen zelf zeggen wat ze moeilijk en gemakkelijk vinden. Hier kan ik dan op aansluiten bij mijn begeleiding.

Als de kinderen de eerste letters van het schrijfschrift geleerd hebben zal ik de kinderen hier ook een werkblad van laten maken om te bekijken hoe ze dit doen. Hierdoor kan ik nog beter aansluiten op de behoeften van de kinderen. Per leerling zal ik alle werkbladen beschrijven om een zo duidelijk mogelijk beeld te krijgen van het probleem.

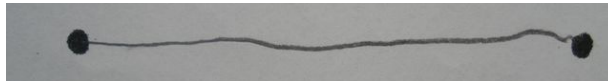
Gi

Schrijfpatronen blad 1: zie bijlage 3

Werkblad afkomstig uit Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van (2009) *Schrijven met zorg. Praktische didactiek van handschriftontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers

Bij het schrijven van de lange lijn draait hij zijn blad. Ook stopt hij tussendoor even en gaat

daarna verder.

Bij de golf draait hij zijn blad ook.

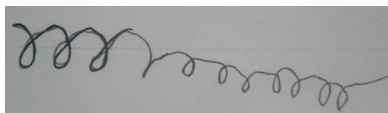
Hij zegt “het is een beetje aan elkaar schrijven”

Bij de open guirlande draait hij zijn blad

Bij de gesloten guirlande zegt hij “dit is een beetje de u”. Hij heeft hierbij zijn blad goed.

Makkelijk: alles behalve de open arcade

Moeilijk: open arcade

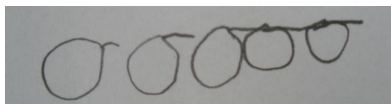
Schrijfpatronen blad 2: zie bijlage 3

Werkblad afkomstig uit Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van (2009) *Schrijven met zorg. Praktische didactiek van handschriftontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers

Alleen de o-vorm kan hij niet zonder hulp maken. Na het voorgedaan te hebben lukt hem dit wel.

Makkelijk: alles behalve de o-vorm

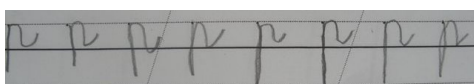
Moeilijk: de o-vorm

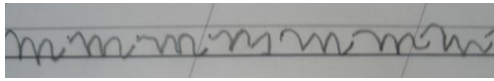
Werkbladen schrijflethers i, u, n, m en e, l, h, p: zie bijlage 3

Werkbladen afkomstig uit Engen, A. van (2002) *Schrijven in de basisschool*. Groningen/Houten; Wolters-Noordhoff B.V.

Gi heeft bij allebei de werkbladen moeite met het tussen de lijnen blijven bij het schrijven van de letters. Ook schrijft hij in de verkeerde schrijfrichting.

Bij de letters u, n, m, h en p laat hij zien dat hij er moeite mee heeft om delen van de letters op dezelfde lijn terug te schrijven.

Observatie schrijfhouding en schrijfbeweging

Ik heb gebruik gemaakt van het observatieblad uit Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van (2009) *Schrijven met zorg. Praktische didactiek van handschriftontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers

- * Hij is rechtshandig.
- * Tijdens het schrijven heeft hij witte vingers, zijn wijsvinger knikt erg veel door.
- * Zijn schouders zijn niet ontspannen, maar worden krampachtig opgetrokken.
- * Het schrijfblad wordt niet naar boven geschoven
- * Hij heeft geen steun in zijn rug tijdens het schrijven

Hij geeft aan alle letters gemakkelijk te vinden en hij vindt het erg leuk om te schrijven.

Conclusie.

Gi heeft al wel in de gaten hoe het schrijfschrift er ongeveer uit ziet. Hij vindt het erg leuk om te schrijven maar hij schrijft met een te gespannen druk op zijn potlood. Een aantal keren draait Gi zijn blad om een patroon te schrijven en dit is natuurlijk niet de bedoeling. De schrijffletters zorgen wel voor problemen. Hij maakt geen nette overhalingen, de schrijfrichting is niet goed en de letters passen niet netjes tussen de lijnen.

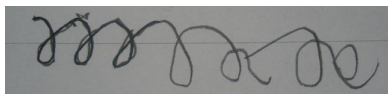
St

Schrijfpatronen blad 1: zie bijlage 4

Werkblad afkomstig uit Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van (2009) *Schrijven met zorg. Praktische didactiek van handschriftontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers

Hij ziet dat de schrijfpatronen op letters lijken “ze lijken op letters” en hij heeft thuis ook een boekje met schrijfpatronen “ik heb daar een boekje van”. Hij geeft aan dit een leuk boekje te vinden en hier mee te oefenen.

Tijdens het schrijven van de patronen tilt hij zijn potlood regelmatig even op.

Schrijfpatronen blad 2: zie bijlage 4

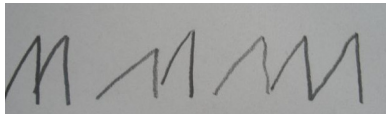
Werkblad afkomstig uit Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van (2009) *Schrijven met zorg. Praktische didactiek van handschriftontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers

Het patroon van de hengel hebben we samen gedaan en dit heeft hij daarna zelf gedaan.

Hij zegt dat de open guirlande lijkt op de letter e

Makkelijk: de rest

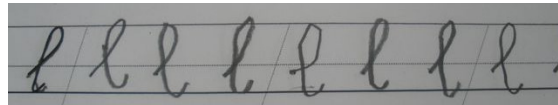
Moeilijk: de hengel/zaagtand

Werkbladen schrijffletters i, u, n, m en e, l, h, p: bijlage 4

Werkbladen afkomstig uit Engen, A. van (2002) *Schrijven in de basisschool*. Groningen/Houten; Wolters-Noordhoff B.V.

Hij vindt het lastig om tussen de lijnen en volgens de juiste schrijfrichting te schrijven. Dit

laatste is vooral te zien bij de lusletters.

Hij drukt ook nu hard op zijn potlood, de letters zijn erg donker geschreven.

Een enkele keer lukt het hem niet om goed terug te gaan over een geschreven lijn waardoor de letter er niet goed uit ziet.

Observatie schrijfhouding en schrijfbeweging

Ik heb gebruik gemaakt van het observatieblad uit Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van (2009) *Schrijven met zorg. Praktische didactiek van handschriftontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers

- * Hij is rechtshandig
- * Hij drukt erg hard op zijn potlood, hij heeft witte vingers
- * Hij zit erg gespannen
- * Zijn hoofd en schouders trillen van de inspanning
- * Tijdens het schrijven heeft hij af en toe een zwaardere ademhaling
- * Hij heeft geen steun in zijn rug

St geeft aan schrijven moeilijk te vinden. Als verklaring geeft hij dat hij de letters niet zo goed kan schrijven. Hij vindt het wel erg leuk om te schrijven en te tekenen.

De k, o, g vindt hij makkelijke letters.

Conclusie.

De manier van schrijven valt heel erg op. Hij drukt ontzettend hard waardoor de letters heel erg donker zijn en zijn vingers erg wit. Zijn ademhaling is ook niet ontspannen, dit wil zeggen dat het hem erg veel moeite kost om te schrijven. St heeft al wel in de gaten hoe het schrijfschrift er uit ziet, het lukt hem alleen nog niet zo goed om de schrijfpatronen te maken. Tussendoor tilt hij zijn potlood op en de patronen en letters worden niet in de juiste richting geschreven. St geeft zelf aan dat hij schrijven moeilijk vindt maar hij vindt het wel erg leuk om te doen.

Lau

Schrijfpatronen blad 1

Werkblad afkomstig uit Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van (2009) *Schrijven met zorg. Praktische didactiek van handschriftontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers

Ze weet totaal niet hoe ze de lus moet maken. Ze gaat bij de kruising niet rechtdoor maar rechtsaf waardoor er geen vloeiende beweging kan ontstaan. Na het voorgedaan te hebben lukt het haar wel.

Bij het trekken van de lijn stopt ze tussendoor steeds even en gaat ze daarna weer verder.

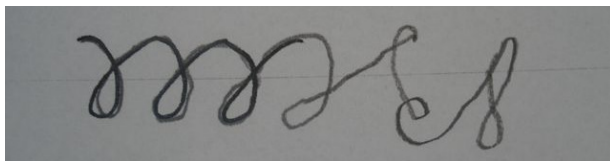
Bij het maken van de gesloten guirlande zegt ze al “dit is de u”

Makkelijk: Gesloten guirlande

Open guirlande

Gesloten arcade

Moeilijk: Open arcade

Schrijfpatronen blad 2

Werkblad afkomstig uit Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van (2009) *Schrijven met zorg. Praktische didactiek van handschriftontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers

Ze zegt bij de lus/open guirlande “dit is een l”

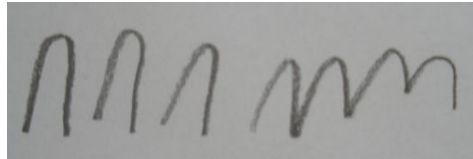
De 0-vorm kan ze niet zelf maken. Ze maakt eerst een o en gaat daarna nog eens van onder, linksom naar boven om een streepje te maken. Ik heb de vorm eens voorgedaan en hierna kan ze hem wel goed maken.

Makkelijk: in eerste instantie zegt ze alles gemakkelijk te vinden.

Moeilijk: de rechte lijn

Gesloten arcade

Observatie schrijfhouding en schrijfbeweging

Ik heb gebruik gemaakt van het observatieblad uit Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van (2009) *Schrijven met zorg. Praktische didactiek van handschriftontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers

- * Ze is rechtshandig
 - * Ze schrijft met haar pols naar haar toe.
 - * Ze houdt haar middelvinger op het potlood.
 - * Ze zit niet met haar rug tegen de stoel.
 - * Haar stoel staat ver van de tafel af waardoor ze zelf ook erg ver van de tafel af zit.
 - * Tussen ieder geschreven stuk wiebelt ze op haar stoel.
 - * Ze heeft haar steunhand ook regelmatig onderaan de bladzijde.
 - * Ze heeft af en toe haar steunhand onder haar hoofd.
- Ze geeft aan alle letters gemakkelijk te vinden en ze vindt het erg leuk om te schrijven.

Conclusie.

Lau zit pas sinds kort in groep 3. Ze is het jaar in groep 2 begonnen maar is na een aantal weken doorgeschoven naar groep 3.

Lau heeft nog weinig kennis van schrijfpatronen. Ze weet niet hoe ze deze moet maken en heeft hier extra instructie bij nodig. Ondanks deze kennis maakt ze de patronen erg netjes. Ze is erg beweeglijk tijdens het schrijven en heeft nog geen goede zithouding. Dit moeten we haar aanleren.

Jo

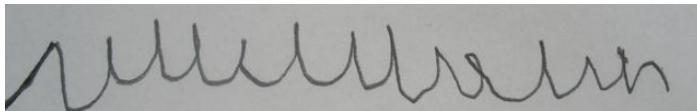
Schrijfpatronen blad 1: zie bijlage 5

Werkblad afkomstig uit Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van (2009) *Schrijven met zorg. Praktische didactiek van handschriftontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers

Hij zegt aan het begin van het werkblad al dat het een makkie is.
“dit is aan elkaar schrijven”

Hij heeft zelf goed in de gaten wanneer hij een beetje verkeerd geschreven heeft. Hij zegt “ik ben een beetje omhoog gegaan, maar dat geeft niks”.

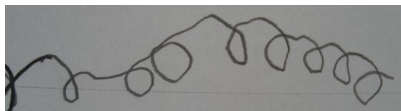
Bij de gesloten guirlande zegt hij meteen “dit is de u”. Hij heeft na een aantal u’s een n erachter geschreven. Hij zegt meteen “oeps ik heb er een n achter gemaakt”

Bij het schrijven van de gesloten arcade zegt hij “gewoon de m schrijven”

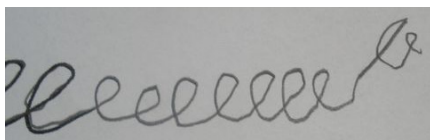
Makkelijk: de eerste bladzijde

Moeilijk: de open arcade

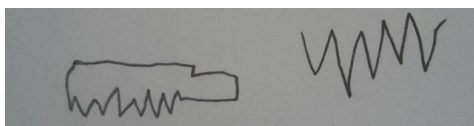

De gesloten guirlande

De open guirlande

De zaagtand

Schrijfpatronen blad 2: zie bijlage 5

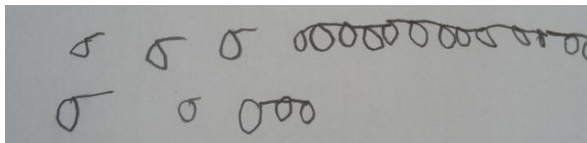
Werkblad afkomstig uit Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van (2009) *Schrijven met zorg. Praktische didactiek van handschriftontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers

Het lukt hem niet om de o-vorm te maken. Ik heb dit voorgedaan en de bewegingen erbij gezegd. Hij gaat het nu zelf schrijven en praat hier ook bij “rondje en dan een streepje”.

Makkelijk: de rest

Moeilijk: De gesloten guirlande

De o-vorm

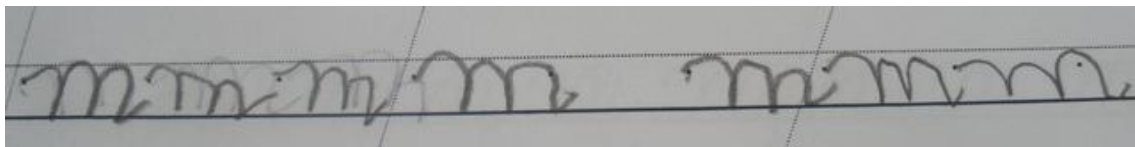
Werkbladen schrijffletters i, u, n, m en e, l, h, p: zie bijlage 5

Werkbladen afkomstig uit Engen, A. van (2002) *Schrijven in de basisschool*. Groningen/Houten; Wolters-Noordhoff B.V.

Hij vindt het erg lastig om in de juiste schrijfrichting te schrijven.

De letters staan ook niet altijd tussen de lijnen.

Het teruggaan over dezelfde lijn mag ook wat beter gedaan worden.

Observatie schrijfhouding en schrijfbeweging

Ik heb gebruik gemaakt van het observatieblad uit Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van (2009) *Schrijven met zorg. Praktische didactiek van handschriftontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers

- * Hij is rechtshandig.
- * Hij schrijft met zijn pols naar binnen gedraaid.
- * Hij heeft zijn middelvinger op zijn potlood.
- * Hij houdt zijn potlood te dicht bij de punt vast.
- * Hij heeft witte vingers tijdens het schrijven.
- * Zijn hoofd en romp zijn niet stabiel en bewegen mee.

Jo vindt schrijven soms moeilijk. Hij geeft hierbij aan dat hij vooral de eu en de ui niet uit elkaar kan houden. Als ik hem vraag over het schrijven van afzonderlijke letters dan geeft hij aan dit gemakkelijk te vinden. Hij vindt het erg leuk om te schrijven.

Conclusie.

Jo weet hoe het schrijfschrift er uit moet gaan zien. Hij geeft echter zelf aan heel veel schrijfpatronen moeilijk te vinden. Tijdens het schrijven heeft Jo witte vingers omdat hij te hard op zijn potlood drukt. Bij het schrijven van de letters vindt hij het lastig om binnen de lijnen te blijven, in de juiste richting te schrijven en om netjes over een geschreven lijn terug te gaan. Het is van belang om met hem te gaan oefenen en hem meer vertrouwen in het eigen kunnen te geven.

Sv

Schrijfpatronen blad 1

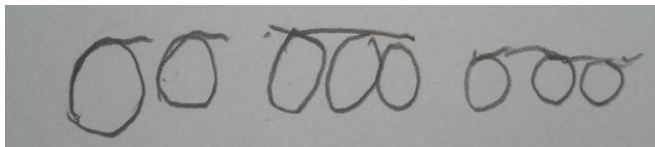
Werkblad afkomstig uit Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van (2009) *Schrijven met zorg. Praktische didactiek van handschriftontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers

Hij geeft aan alles gemakkelijk te vinden.

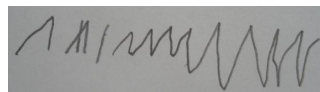
Schrijfpatronen blad 2

Werkblad afkomstig uit Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van (2009) *Schrijven met zorg. Praktische didactiek van handschriftontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers

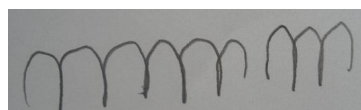
De ronde vorm van de ballon maakt hij verkeerd. Hij begint onderaan en draait daarna rechtsom. Hij tilt bij het maken van de reeks ballonnen zijn potlood steeds op.

De hengelvorm hebben we eerst samen gedaan en daarna heeft hij deze alleen gemaakt.

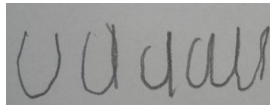

Moeilijk: de hengel/zaagtand

De gesloten arcade / poortje

Makkelijk: de gesloten guirlande / bootje

De open guirlande/ lus

De ballon

Observatie schrijfhouding en schrijfbeweging

Ik heb gebruik gemaakt van het observatieblad uit Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van (2009) *Schrijven met zorg. Praktische didactiek van handschriftontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers

- * Hij is rechtshandig
- * Hij heeft zijn tong regelmatig uit zijn mond
- * Hij zit op het puntje van zijn stoel
- * Hij heeft geen goede pengreep. Zijn duim zit over zijn wijsvinger.

Sv zegt alle letters gemakkelijk te vinden en hij vindt het erg leuk om te schrijven.

Conclusie.

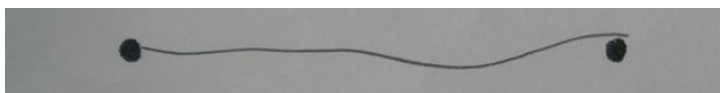
Het is opvallend dat Sv alles gemakkelijk vindt terwijl het niet allemaal goed geschreven wordt. Hij ziet blijkbaar zelf niet dat hij het niet goed gedaan heeft. De ballon is bijvoorbeeld helemaal verkeerd gemaakt maar hij geeft wel aan dat hij deze gemakkelijk vond. Ditzelfde geldt voor de gesloten guirlande. De gesloten arcade vindt hij moeilijk terwijl deze wel goed geschreven is. Het kost hem moeite om goed te schrijven. Dit zie je aan de tong uit zijn mond en het zitten op het puntje van zijn stoel.

Tie

Schrijfpatronen blad 1: zie bijlage 6

Werkblad afkomstig uit Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van (2009) *Schrijven met zorg. Praktische didactiek van handschriftontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers

Bij het trekken van de rechte lijn van links naar rechts draait hij zijn blad om. Hij maakt nu een streep van boven naar beneden.

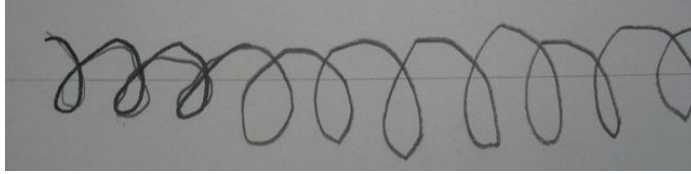

Bij de gesloten arcade zegt hij: “dit is een hele lange m”

Bij de zaagtand zegt hij: “dit zijn allemaal w’s”

Makkelijk: de zaagtand met punten (w)

Moeilijk: de open arcade

Schrijfpatronen blad 2: zie bijlage 6

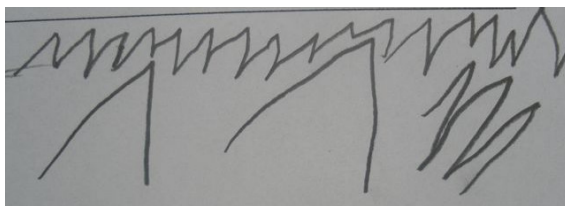
Werkblad afkomstig uit Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van (2009) *Schrijven met zorg. Praktische didactiek van handschriftontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers

Hij heeft bij de zaagtand hulp nodig. We maken het patroon eerst samen en ik verwoord de beweging die we maken: “schuin omhoog, recht omlaag”. Wanneer hij het patroon zelf gaat maken benoemd hij ook hardop de beweging.

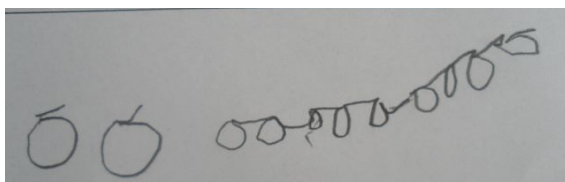
Hij is erg onzeker en maakt opmerkingen als “die is niet goed”, “die is te groot”, “het gaat een beetje naar beneden”. Deze opmerkingen laten ook zien dat hij kritisch naar zijn werk kan kijken.

Makkelijk: gesloten arcade

Moeilijk: zaag/hoeken met de rechte lijn omlaag

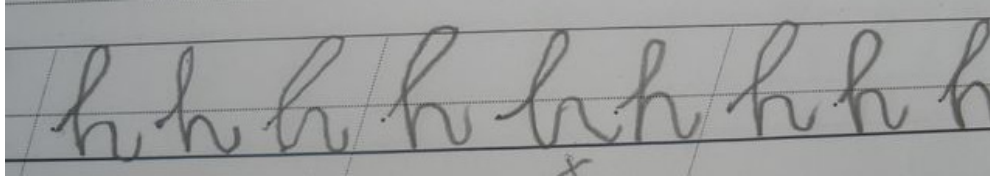
De aaneengesloten ballonnen

Werkbladen schrijffletters i, u, n, m en e, l, h, p. zie bijlage 6

Werkbladen afkomstig uit Engen, A. van (2002) *Schrijven in de basisschool*. Groningen/Houten; Wolters-Noordhoff B.V.

Hij heeft veel moeite met het tussen de lijnen schrijven en het schrijven in de juiste richting. Ook gaat hij niet altijd netjes terug over een geschreven stukje om de letter goed af te maken. De lusletters zijn vooral een probleem.

Observatie schrijfhouding en schrijfbeweging

Ik heb gebruik gemaakt van het observatieblad uit Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van (2009) *Schrijven met zorg. Praktische didactiek van handschriftontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers

- * Hij is rechtshandig
- * Tijdens het schrijven heeft hij een gespannen gezicht.
- * Zijn ondersteunende hand is regelmatig wit van kleur vanwege de druk die hij hier op uitoefent.
- * Tussen het schrijven door en soms tijdens het schrijven stopt hij zijn vingers in zijn mond.

Tie geeft aan schrijven soms makkelijk en soms moeilijk te vinden. Hij kan dit niet verder uitleggen. Hij geeft wel aan de letter K moeilijk te vinden.

Conclusie.

Tie is erg onzeker over zijn eigen schrijfwerk. Hij kijkt er erg kritisch na en kan in zijn eigen ogen niet veel goed doen. Het valt me op dat hij de bewegingen erg groot maakt en zo slecht zijn deze niet eens. De letters zijn moeilijker dan de schrijfpatronen. Hij kan moeilijk tussen de lijnen blijven, de schrijfrichting is niet goed en hij kan niet netjes over een geschreven lijn terug gaan.

Conclusie.

Ik heb de gegevens besproken met mijn duopartner en we zijn samen tot de conclusie gekomen om verder te gaan werken met Gi, St, Jo en Tie. Deze vier kinderen hebben duidelijk problemen met het schrijven en hebben behoefte aan extra begeleiding. Sv en Lau hebben ook begeleiding nodig, maar dit is goed te combineren tijdens schrijflessen. Het is

namelijk ook zo dat Sv en Lau erg goed kunnen schrijven als ze er de tijd voor hebben. Daarbij komt dat Lau dit jaar is begonnen in groep 2 en pas na een paar weken naar groep 3 is gegaan. Een kleine achterstand is dus normaal en voor haar goed in te halen.

Mijn duopartner en ik hebben besloten om alle zes de kinderen extra begeleiding te bieden tijdens schrijflessen en de vier zwakste kinderen krijgen in eerste instantie één keer per week een half uur extra begeleiding van mij. Mocht het nodig zijn dan wordt deze tijd uitgebreid met nog een half uur in de week.

Voordat ik met de kinderen aan de slag kan gaan, moet ik wel weten hoe ik het beste te werk kan gaan. In het volgende hoofdstuk zal ik aangeven hoe een goede schrijfles eruit moet zien.

8. Hoe kun je het beste een nieuwe schrijfbeweging aanleren?

Ik ben op veel verschillende scholen geweest en mijn ervaring is dat schrijfbewegingen op veel verschillende manieren worden aangeleerd. Aangezien ik de kinderen extra begeleiding wil bieden bij het leren schrijven moet ik wel weten wat volgens de theorie een goede methode is om dit te doen.

Ergotherapeut E. Theeuwen (2010) geeft aan dat je voor het schrijven eerst wat opwarmingsoefeningen moet doen. De spieren van de vingers moeten warm gemaakt worden en de kinderen moeten de vingers even gevoeld hebben, zodat ze weten waar ze mee gaan schrijven.

Als de spieren opgewarmd zijn kan het aanleren van een lettervorm beginnen.

Leerpsycholoog Gal'perin (1988) geeft aan dat leerlingen leren van materieel naar mentaal niveau. Het aanleren van mentale handelingen verloopt via een aantal fasen.

Oriëntatiefase

Concreet/materieel handelen

(materieel niveau)

Verbale ondersteuning

Hieruit ontstaat het mentale handelen, omdat de nieuwe stof verinnerlijkt wordt.

Tijdens de oriëntatiefase leer je het kind bewust te kijken naar de lettervorm en de deelhandelingen die genomen moeten worden om de letter te schrijven. Als leerkracht moet je goed duidelijk maken hoe de lettervorm eruit hoort te zien zodat het kind tijdens het oefenen van de letter kritisch kan kijken naar de geschreven letter.

Na een brede oriënteringsfase wordt de lettervorm met behulp van verbale ondersteuning ingeoefend. Dit wil zeggen dat er hardop wordt benoemd wat er gebeurt. Door vaak te oefenen en kritisch naar de lettervormen te kijken wordt geleidelijk aan de lettervorm verinnerlijkt/geautomatiseerd. Er wordt nu in het hoofd benoemd wat er moet gebeuren.

Ergotherapeut E. Theeuwen geeft aan dat het oefenen van een lettervorm moet gebeuren met

verschillend materiaal en verschillende ondergronden. Ook moeten de lettervormen eerst groot aangeboden worden en daarna pas tussen steeds wat kleinere lijntjes.

In het boek van Baauw- van Vledder en van Dijk (2009) wordt beschreven hoe je het beste verbale ondersteuning kunt bieden. Verbale ondersteuning betekent dat je de schrijfbeweging ondersteund met woorden. Bijvoorbeeld bij het schrijven van de i: “streepje omlaag en dan nog een puntje erboven”. Je kunt deze ondersteuning gebruiken bij het schrijven van letters, schrijfpatronen en cijfers.

Als een kind de opeenvolgende bewegingen beheerst kun je overgaan op fonetische ondersteuning. Hierbij spreek je de klank uit die geschreven moet worden. Deze fonetische ondersteuning is belangrijk om het totale teken te benadrukken en niet de kleine delen. Als de letters in de juiste vorm geschreven worden, dan kan de verbale ondersteuning weg blijven. De kinderen kunnen deze ondersteuning in het hoofd nog wel gebruiken.

Derwig (2003) geeft in haar boek een aantal aandachtspunten aan bij het oefenen van schrijfbewegingen.

Starten en stoppen. Bij het maken van een beweging zie je drie fasen terug; opstarten, snelheid maken en stoppen. Binnen een letter kunnen deze drie fasen een aantal keren terugkomen. Voor kinderen is het stoppen erg lastig, omdat ze dan hun snelheid moeten doseren. Om het voor kinderen overzichtelijker te maken kun je symbolen gebruiken die het start- en stoppunt aangeven.

Herhalen, automatiseren. Zoals ik al eerder aangegeven heb is veel oefenen van een beweging erg belangrijk. Kinderen vinden het leuk om oefeningen te herhalen. Ze krijgen steeds meer zelfvertrouwen als een oefening goed gaat. Als een beweging geautomatiseerd is kan er een nieuw aspect aan toegevoegd worden. Dit wil zeggen dat je eerst het bewegingspatroon moet beheersen voordat je gaat letten op de grootte, het ritme en de plaats tussen de lijnen.

Verschillende materialen. Als je kinderen laat werken met verschillende materialen en ondergronden, ontdekken ze de eigenschappen en kenmerken van het materiaal. Ze moet je bijvoorbeeld minder hard drukken met een viltstift als je op een servet schrijft dan wanneer je op behangpapier schrijft.

Hard-zacht en snel-langzaam. Tijdens het schrijven krijg je te maken met tempowisselingen en verschillen in druk. Je kunt kinderen de druk laten ervaren door ze hard te laten schrijven en daarna zacht. Zo kun je snel en langzaam ook laten ervaren.

Nu we weten hoe kinderen het beste een schrijfbeweging aan kunnen leren is de vraag alleen nog hoe je dit in de praktijk vorm gaat geven. Van Engen (2000) gebruikt in zijn boek het directe instructiemodel. Alle bovenstaande oefeningen en aandachtspunten kun je hierin kwijt. Het directe instructiemodel bestaat uit een aantal lesfasen.

Terugblik

De voorkennis van de kinderen wordt opgehaald. Nieuwe schrijfbewegingen sluiten vaak aan op voorgaande bewegingen.

Presentatiefase (oriëntatiefase, concreet/materieel handelen, verbale ondersteuning)

Deze fase is voornamelijk leerkracht gestuurd. De volgende onderwerpen moet de leerkracht met de klas bespreken:

- Lesdoel.
- Wat je van de kinderen verwacht.
- Schrijfletter benoemen en groot op het bord schrijven.
- Tijdens het oefenen van de schrijfletter geef je verbale ondersteuning.
- Oefen de nieuwe letters met verschillende materialen, in verschillende tempo's en verschillen groottes.
- Laat de kinderen de letter in de lucht schrijven en op de tafel.
- Let op de schrijfhouding, pengreep en de ligging van het papier.
- Doe regelmatig spierontspanningsoefeningen.

Begeleide inoefening (verbale ondersteuning)

Deze fase is de kern van de les. De kinderen gaan nu zelfstandig de letter oefenen op blanco en gelinieerd papier. Het is belangrijk om de kinderen regelmatig feedback te geven zodat het leerrendement groot is.

Individuele verwerking (automatisering)

De kinderen gaan in deze laatste fase op het eigen tempo oefenen in het oefenschrift.

De zwakke leerlingen kun je bij je laten zitten, zodat je deze extra kunt begeleiden. De goede schrijvers kun je verdiepingsstof aanbieden, zodat ook zij hun tijd goed besteden.

Laat kinderen succeservaringen opdoen door de goede letters te omcirkelen. Fout geschreven letters analyseer je met de kinderen, zodat zij weten wat er mis is gegaan. Hier kunnen ze een volgende keer rekening mee houden.

Aan het einde van deze fase sluit je de les af door de lesdoelen te herhalen en te bespreken of deze behaald zijn. Ook kun je een vooruitblik geven op de volgende les.

Koppeling aan de praktijk.

Observatie van een schrijfles; zie bijlage 2

Bij het aanleren van een nieuwe letters, wordt de letter groot op het bord geschreven. De leerkracht ondersteunt haar bewegingen met woorden. De kinderen oefenen de letter in door in de lucht te schrijven, op het bord en op de tafel. Ook dan biedt de leerkracht verbale ondersteuning.

Voordat de kinderen gaan oefenen wordt er een opwarmingsoefening gedaan. Deze staat aangegeven in de methode. De leerkracht herhaalt hoe de kinderen moeten gaan zitten en hierna gaan de kinderen schrijven. De leerkracht loopt rond om de kinderen te begeleiden die het nodig hebben. Als ze iets opmerkt wat veel kinderen verkeerd doen dan laat ze de kinderen weer naar het bord kijken en geeft ze aan wat verkeerd is en wat goed. Zo kunnen de kinderen weer beter naar het eigen werk kijken. Na het schrijven van de bladzijde kiezen de leerlingen de mooiste letter en hier mogen ze een bloemetje omheen tekenen.

De schrijfles bevat al veel goede elementen. Er is een opwarmingsoefening en de vier fasen van Gal'perin komen ook aan bod. Er is een duidelijke oriënteringsfase, er wordt geoefend met verbale ondersteuning wat uiteindelijk zal leiden tot verinnerlijking. Verder zie je twee lesfasen van het directe instructiemodel voorbij komen, namelijk de presentatiefase en de begeleide inoefening. Er is geen terugblik of individuele verwerking. Als je dit wel zou doen dan zorg je voor meer structuur en oefening bij de kinderen. Het oefenen is zeker een aandachtspunt aangezien de kinderen maar drie regels aan oefening hebben. Veel herhaling zorgt voor een betere verinnerlijking. Ook worden er geen verschillende materialen aangeboden om mee te oefenen en wordt er niet begonnen met het schrijven van grote letters zonder liniering.

Er zijn dus een aantal verbeterpunten die ik in mijn begeleiding mee ga nemen.

9. Welke kinderen hebben baat bij welke manier van oefenen?

Zowel ergotherapeut E. Theeuwen als alle theorieën in de boeken geven aan dat veel oefening met verschillende materialen en ondergronden van groot belang is bij het leren schrijven. In de methodewerkboeken zijn te weinig oefenmomenten voor de kinderen en het niveau gaat veel te snel. Er komt bijna iedere dag een nieuwe letter bij voordat de vorige letter geautomatiseerd is. Ook de liniering wordt snel kleiner.

Ik ga met deze kinderen dus voornamelijk veel oefenen en daarbij heb ik natuurlijk nog belangrijke aandachtspunten die per kind verschillend zijn.

Om de oefeningen betekenisvol te laten zijn voor de kinderen heb ik aan de kinderen zelf gevraagd wat ze moeilijk vinden met betrekking tot schrijven en wat ze graag willen leren. Tie, Jo en Gi geven aan dat ze het moeilijk vinden om tussen de lijnen te schrijven en om netjes te schrijven. Onder netjes verstaan ze dat het moet lijken op het voorbeeld. Jo geeft ook aan dat hij zijn potlood niet goed vast kan houden en snel pijn in zijn handen krijgt. St kan niet goed aangeven waar hij problemen mee heeft. Hij zegt eigenlijk alles wel moeilijk te vinden. Hij geeft wel zelf aan dat hij vaak hard op zijn potlood drukt en hij geeft als oorzaak dat hij dan vaak boos is.

Ik zal per leerling aangeven wat voor moeilijkheden ze hebben op het gebied van schrijven. Dit doe ik naar aanleiding van de beginsituatie die ik in hoofdstuk 7 heb beschreven. In mijn planning neem ik de aandachtspunten op om zo tegemoet te komen aan de behoeften van de kinderen.

Gi

Gi draait zijn blad bij het maken van de rechte streep en de golfbeweging. Als dit tijdens de schrijfflessen of oefenlessen niet gebeurd besteed ik hier niet veel aandacht aan. Ik heb hem namelijk niet verteld dat hij zijn blad goed moet laten liggen. Mocht dit wel het geval zijn dan zal ik hem hierop wijzen.

Hij geeft zelf aan veel moeite te hebben met de open arcade. Ook kan hij zelfstandig de ballon niet maken. Na uitleg lukt het hem wel. Het kan zijn dat hij deze beweging nog nooit gemaakt heeft en daar dus uitleg bij nodig had. Het is wel goed om deze bewegingen te oefenen en te automatiseren.

Tijdens het schrijven heeft Gi witte vingers door de druk die hij op zijn potlood zet. Ook heeft hij opgetrokken schouders en geen steun in zijn rug. Het is belangrijk om een juiste schrijfhouding te hebben en ontspannen te schrijven om pijnlijke spieren te voorkomen. Gi is nu bezig met het aanleren van de schrijfletters. Ook nu laat hij zien hiermee veel moeite te hebben. Hij vindt het erg moeilijk om tussen de lijnen te schrijven en de juiste schrijfrichting te gebruiken. Bij letters waarbij je over een zelfde geschreven stuk terug moet gaan, zie je bij hem openingen waardoor de letter er niet goed uit ziet. Dit laatste was ook goed te zien bij de schrijfpatronen. Deze worden erg uitgerekt geschreven met open ruimtes waar het niet moet.

Aandachtspunten:

- ontspannen pengreep
- juiste / ontspannen zithouding
- tussen de lijnen schrijven
- juiste schrijfrichting gebruiken
- over dezelfde lijn terug gaan bij het schrijven
- oefenen van de open arcade en de ballon

St

Tijdens het schrijven zit hij erg gespannen, zijn vingers zijn wit van het harde drukken op zijn potlood en zijn hoofd en schouders trillen van de inspanning. Een belangrijke voorwaarde om goed te kunnen schrijven is een ontspannen / goede zithouding en pengreep. Dit is één van de eerste dingen waar ik St bij moet helpen om daarna het schrijven te kunnen verbeteren.

Verder draait het er bij het schrijfschrift om dat het potlood niet opgetild wordt tijdens het schrijven. Bij de schrijfpatronen doet St dit wel regelmatig. Dit is iets waar ik hem op moet wijzen en dan kan dit snel opgelost zijn.

St geeft aan de zaagtand het moeilijkste te vinden en hier heb ik hem ook bij moeten helpen. Het is goed om deze beweging te oefenen omdat dit in veel schrijfletters terugkomt.

Bij het schrijfschrift laat hij moeilijkheden zien met de schrijfrichting bij voornamelijk lusletters en een enkele keer met het terug gaan op een geschreven lijn. Het tempo van St ligt erg laag waardoor hij vrijwel altijd als laatste klaar is met schrijfoopdrachten.

Aandachtspunten:

- ontspannen / goede zithouding

- ontspannen pengreep
- potlood niet optillen tijdens het schrijven van schrijfpatronen of een letter
- juiste schrijfrichting gebruiken
- over dezelfde lijn terug gaan bij het schrijven
- tussen de lijnen schrijven
- oefenen van de zaagtand
- meer tempo maken tijdens het schrijven

Jo

Jo schrijft met zijn pols naar zich toegedraaid en met een andere pengreep dan de driepuntsgreep. Mocht zijn aangeleerde pengreep geen problemen veroorzaken dan ga ik dit niet afleren. Het is wel zo dat hij zijn potlood te dicht bij de punt vasthoudt en hij witte vingers heeft tijdens het schrijven. Dit moet ik aanpakken, omdat hij anders niet kan zien wat hij schrijft en kramp in zijn vingers krijgt. Aan de polshouding moet ik ook aandacht besteden, omdat dit belemmert in zijn bewegingsvrijheid.

De zithouding van Jo kan ook iets beter. Hij heeft namelijk geen steun in zijn rug en zijn hoofd en romp zijn niet stabiel.

Jo geeft aan de open arcade, de gesloten guirlande, de open guirlande, de zaagtand en de ballon moeilijk te vinden. Tijdens het schrijven van de ballon zegt hij hardop de bewegingen die hij moet maken. Aan alle schrijfpatronen is het nodig om aandacht te besteden.

Bij het schrijfschrift heeft Jo voornamelijk moeite met de schrijfrichting. Het tussen de lijnen blijven en het goed over dezelfde lijn schrijven bij een aantal letters mag ook nog wat beter.

Aandachtspunten:

- potlood ontspannen vasthouden en niet te dicht bij de punt
- pols goed houden tijdens het schrijven
- schrijven met een goede / stabiele zithouding
- juiste schrijfrichting gebruiken
- over dezelfde lijn terug gaan bij het schrijven
- tussen de lijnen schrijven
- schrijfpatronen oefenen

Tie

Tie vindt de open arcade, de zaagtand en de ballon lastig om te schrijven. Bij de zaagtand heb ik hem ondersteund met woorden en hij herhaalde deze bewoording tijdens het oefenen.

Tijdens het schrijven heeft hij een gespannen gezicht en de niet-schrijvende hand kleurt wit van de druk erop. Ook pakt hij zijn potlood te dicht bij de punt vast, waardoor hij niet goed kan zien wat hij schrijft.

Tijdens de schrijfpatronen en de schrijfletters laat Tie zien dat hij het erg lastig vindt om binnen de lijnen te blijven, de juiste schrijfrichting aan te houden en om goed terug te gaan over een geschreven stukje. Ook heeft hij duidelijk moeite met de lusletters. Aan al deze aspecten moet aandacht besteedt worden. Ook moet ik hem zelfvertrouwen geven, want hij geeft vaak aan dat iets niet goed of netjes is.

Aandachtspunten:

- met een ontspannen houding schrijven
- potlood op een goede manier vastpakken
- tussen de lijnen schrijven.
- in de juiste richting schrijven
- over dezelfde lijn terug gaan bij het schrijven
- oefenen van de ballon, open arcade en zaagtand
- oefenen van de lusletters
- zelfvertrouwen krijgen

Plan van aanpak

Zoals te zien is in bovenstaande analyses zijn er veel aandachtspunten die bij alle kinderen terug komen. Als ik de theorie ernaast leg weet ik wat voor oefeningen ik de kinderen kan geven.

Aandachtspunt	Oefeningen vanuit de theorie
- ontspannen schrijven (pengreep, houding)	Van Engen geeft aan dat je de kinderen kunt laten schrijven met zacht schrijvend materiaal om de druk te verminderen. Ook kun je oefeningen met de vingers doen zoals het klimmen in je potlood. Een goede zithouding draagt ook bij aan een meer ontspannen schrift. Baauw- van Vledder en van

	Dijk van voegen eraan toe dat je kinderen met stiften op servetten kunt laten schrijven of kleuroefeningen met afwisselingen in meer en minder druk.
- schrijven in de juiste schrijfrichting	Van Engen geeft aan dat je ervoor moet zorgen dat de kinderen het schrift goed voor zich hebben liggen. Als het schrift goed schuin ligt dan gaan de neerhalen recht naar je buik toe. Ook zou je een richtingskaart kunnen gebruiken. Baauw- van Vledder en van Dijk geven aan dat je de bijbehorende schrijfpatronen goed moet oefenen op gelinieerd papier.
- tussen de lijnen schrijven	Van Engen geeft aan dat je de kinderen schrijfpatronen moet laten oefenen op een grondlijn. Ook moeten de kinderen na hun werk de geschreven letters kritisch bekijken en de goede letters eruit halen. Je kunt in een grafiek bijhouden hoeveel goede letters er tijdens de les geschreven zijn. Baauw- van Vledder en van Dijk geven ook aan dat je schrijfpatronen moet oefenen. Zij zeggen dat je dit moet doen tussen kleine liniering.
- netjes terug gaan over een geschreven lijn	Baauw- van Vledder en van Dijk geven aan dat je letter onderdelen verschillende kleuren moet geven, zodat het traject goed zichtbaar wordt voor de kinderen.

Naast bovenstaande aandachtspunten is het ook nodig om aandacht te besteden aan de juiste zithouding en moeten de schrijfpatronen geoefend worden.

Al deze aandachtspunten laat ik terugkomen in de activiteiten die ik ga ontwerpen voor de kinderen.

De lessen ga ik ontwerpen volgens het directe instructiemodel zoals staat beschreven in het boek van Van Engen (2000). Ik volg binnen dit instructiemodel de fasen van leerpsycholoog Gal'perin (1988) van materieel naar mentaal handelen en ik besteed aandacht aan de verbale

ondersteuning. Ook zal ik het advies van Theeuwen meenemen in mijn lessen. Zij geeft aan dat je ontspanningsoefeningen en/of opwarm oefeningen moet doen omdat dit bevorderlijk is voor het schrijven.

Naast de aandachtspunten die vanuit de kinderen zijn gekomen probeer ik ook de aandachtspunten die Derwig (2003) beschrijft in haar boek in te passen in mijn lesontwerpen. Dit gaat goed aangezien deze een overlap vertonen met de aandachtspunten van de kinderen.

Voor mijn plan van aanpak zie bijlage 7.

10. Wat is het resultaat van de door mij gekozen aanpak?

Resultaten

Ik heb de werkbladen die ik aan het begin heb laten maken, aan het einde nog een keer laten maken. De bevindingen zal ik per leerling beschrijven en ik zal een vergelijking maken tussen het vorige en het nieuwe werk.

Gi

Schrijfpatronen blad 1: zie bijlage 3

Werkblad afkomstig uit Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van (2009) *Schrijven met zorg. Praktische didactiek van handschriftontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers

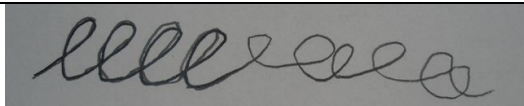
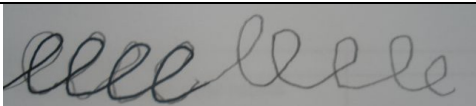
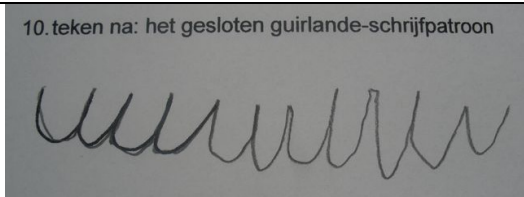
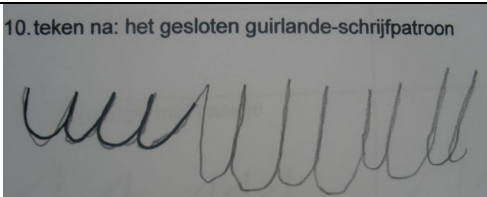
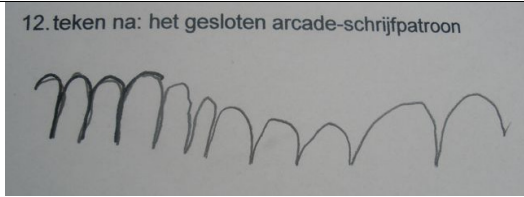
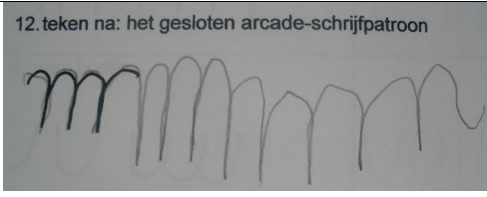
De lijnen en de golf worden aan één stuk door geschreven en hij laat zijn blad liggen. Dit in tegenstelling met de eerste keer dat hij het werkblad maakte. Hij verdraaide toen zijn werkblad.

Tijdens het schrijven heeft hij zijn tong uit zijn mond.

Makkelijk: de streep en de zaagtand

Moeilijk: open guirlande en open arcade

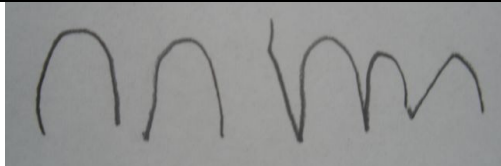
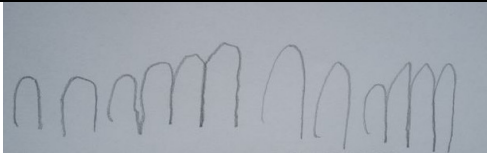
De vorige keer gaf hij aan alleen de open arcade moeilijk te vinden. Nu vindt hij ook de open guirlande moeilijk. Er is wel een verschil te zien aangezien hij bij het eerste werkblad zijn blad draaide bij het maken van de open guirlande en nu het blad liet liggen.

begin	einde
	
10. teken na: het gesloten guirlande-schrijfpatroon 	10. teken na: het gesloten guirlande-schrijfpatroon
12. teken na: het gesloten arcade-schrijfpatroon 	12. teken na: het gesloten arcade-schrijfpatroon

Schrijfpatronen blad 2: zie bijlage 3

Werkblad afkomstig uit Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van (2009) *Schrijven met zorg. Praktische didactiek van handschriftontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers

Hij kan alle patronen zelfstandig maken. De vorige keer had hij uitleg nodig over het schrijven van de o-vorm. Hij vindt het nog steeds lastig om over een geschreven lijn terug te gaan. Dit zie je goed bij de gesloten guirlande en de gesloten arcade.

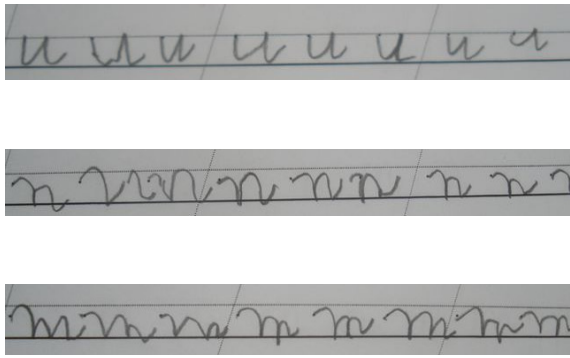
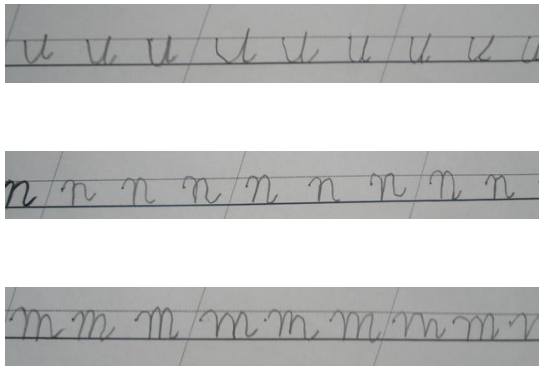
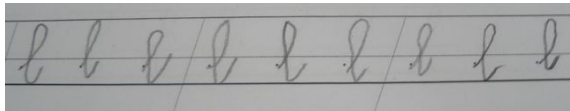
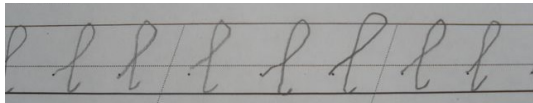
begin	einde
	

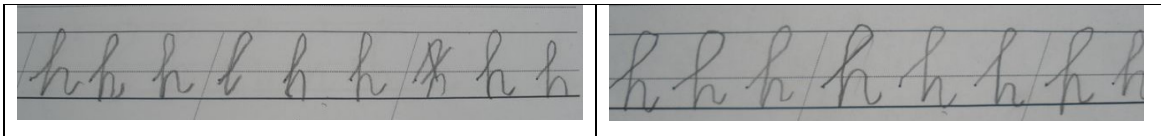
Werkbladen schrijfletters i, u, n, m en e, l, h, p: zie bijlage 3

Werkbladen afkomstig uit Engen, A. van (2002) *Schrijven in de basisschool*. Groningen/Houten; Wolters-Noordhoff B.V.

Vergeleken met de vorige werkbladen worden de letters beter tussen de lijnen geschreven en heeft hij een betere schrifthelling.

Het terug gaan over de lijn bij de letters u, n en m is een stuk beter dan de vorige keer. Dit is echter nog niet helemaal optimaal.

begin	einde
Schrijfletters i, u, n, m 	Schrijfletters i, u, n, m
Schrijfletters e, l, h, p 	Schrijfletters e, l, h, p

Observatie schrijfhouding en schrijfbeweging

Ik heb gebruik gemaakt van het observatieblad uit Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van (2009) *Schrijven met zorg. Praktische didactiek van handschriftontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers

- * Af en toe heeft Gi nog witte vingers
- * De schouders zijn ontspannen tijdens het schrijven
- * Zijn tong komt af en toe tijdens het schrijven uit zijn mond
- * Hij steunt met zijn rug tegen de rugleuning
- * Het schrijfbblad wordt niet naar boven geschoven.
- * Zijn schrijfbblad ligt schuin
- * Na het maken van een beweging zucht hij een keer, gespannen ademhaling.

St

Schrijfpatronen blad 1: zie bijlage 4

Werkblad afkomstig uit Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van (2009) *Schrijven met zorg. Praktische didactiek van handschriftontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers

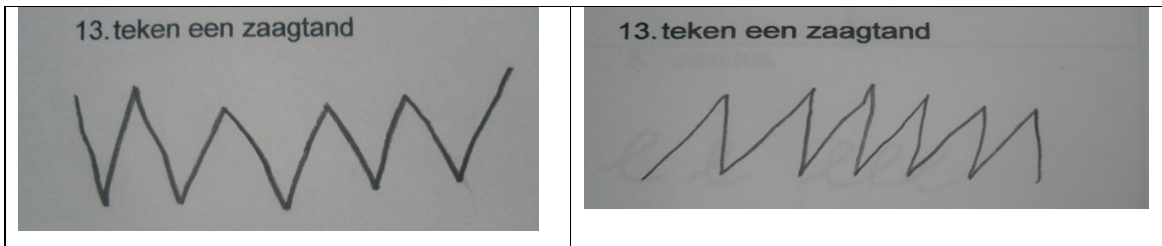
De schrijfpatronen worden aan één stuk geschreven zonder het potlood op te tillen tussendoor.

De pendruk is al een stuk minder dan tijdens de eerste keer dat hij het werkblad maakte.

Makkelijk: Alles

Het is opmerkelijk dat hij in het begin alles moeilijk vond en nu aangeeft dat alles makkelijk is. Het is in ieder geval wel goed geweest voor zijn zelfvertrouwen.

begin	einde
11. teken na: het open-arcade-schrijfpatroon	11. teken na: het open-arcade-schrijfpatroon

Schrijfpatronen blad 2: zie bijlage 4

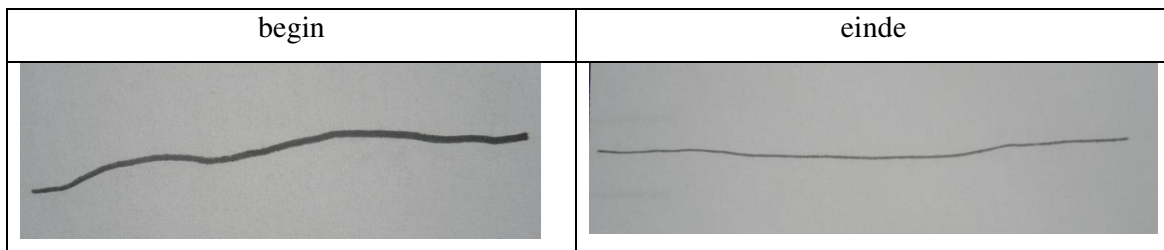
Werkblad afkomstig uit Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van (2009) *Schrijven met zorg. Praktische didactiek van handschriftontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers

Hij maakt alle patronen zelfstandig. De vorige keer moest ik de zaagtand/hengel voordoen en erbij vertellen. Dit was nu niet nodig.

Makkelijk: alles

De eerste keer vond hij de zaagtand/hengel lastig, maar dat is nu niet het geval.

Als je hem vraagt wat goed ging, kan hij dit goed aanwijzen net zoals wat niet goed ging. Hij kan dan ook goed verwoorden wat er minder goed ging (niet goed terug over het lijntje, beetje schuin).

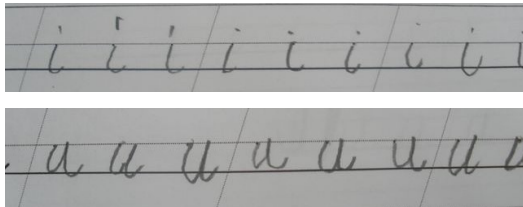
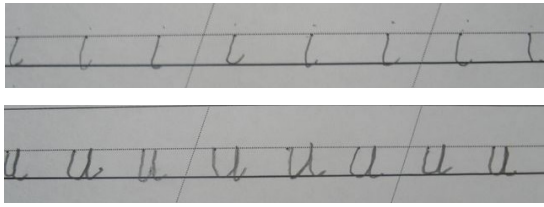
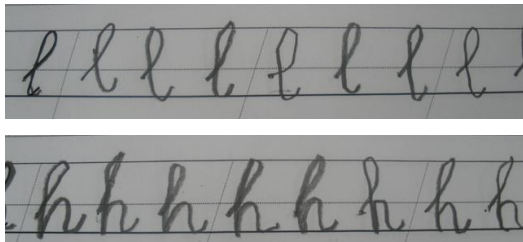
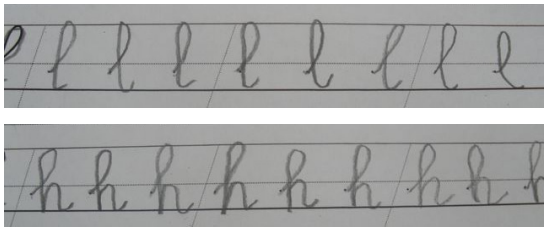
Werkbladen schrijfletters i, u, n, m en e, l, h, p: zie bijlage 4

Werkbladen afkomstig uit Engen, A. van (2002) *Schrijven in de basisschool*. Groningen/Houten; Wolters-Noordhoff B.V.

De letters zijn een stuk lichter geschreven en er wordt minder hard op het potlood gedrukt.

Het schrijven tussen de lijnen gaat hem beter af. Het terug gaan over dezelfde lijn wordt nu ook beter gedaan dan de vorige keer. Het schrijven van de lusletters in de juiste schrijfrichting is nog steeds lastig.

Als je hem herinnert aan de geleerde dingen dan werk hij meteen een stuk beter dan als hij zonder begeleiding gaat schrijven.

begin	einde
Schrijffletters i, u, n, m 	Schrijffletters i, u, n, m
Schrijffletters e, l, h, p 	Schrijffletters e, l, h, p

Observatie schrijfhouding en schrijfbeweging

Ik heb gebruik gemaakt van het observatieblad uit Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van (2009) *Schrijven met zorg. Praktische didactiek van handschriftontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers

* De pendruk is een stuk verbeterd, het schrift is niet meer zo dik en de vingers zijn minder wit.

* Zijn gehele houding is meer ontspannen, de schouders zijn niet opgetrokken en de ademhaling is normaal.

Jo

Schrijfpatronen blad 1: zie bijlage 5

Werkblad afkomstig uit Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van (2009) *Schrijven met zorg. Praktische didactiek van handschriftontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers

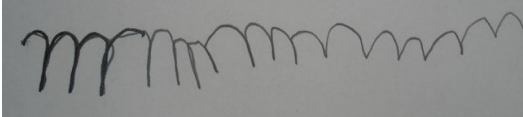
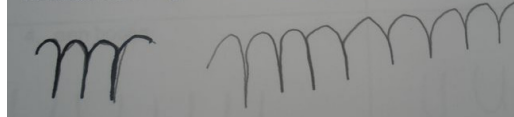
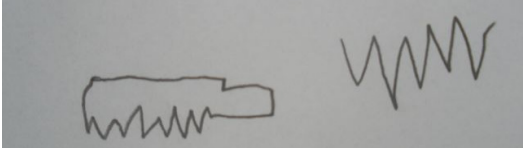
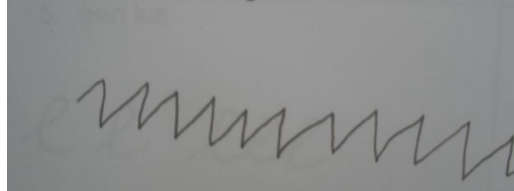
Bij het schrijven van de rechte lijn zegt Jo: “ik vind het lastig om het potlood recht te houden”.

Bij het schrijven van de zaagtand verwoordt hij de bewegingen die hij maakt.

Makkelijk: de zaagtand

Moeilijk: de gesloten arcade

Dit is opvallend aangezien hij de eerste keer niet heeft aangegeven dat hij de gesloten arcade lastig vond. Het is wel goed dat hij alle andere schrijfpatronen goed te doen vindt, aangezien hij hier de vorige keer veel moeite mee had. De open arcade, gesloten guirlande, open guirlande en de zaagtand vond hij de vorige keer moeilijk.

begin	einde
12. teken na: het gesloten arcade-schrijfpatroon 	12. teken na: het gesloten arcade-schrijfpatroon
13. teken een zaagtand 	13. teken een zaagtand

Schrijfpatronen blad 2: zie bijlage 5

Werkblad afkomstig uit Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van (2009) *Schrijven met zorg. Praktische didactiek van handschriftontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers

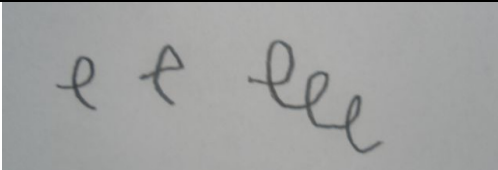
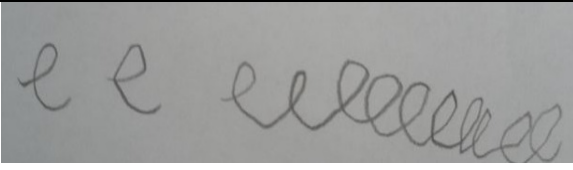
Hij kon alle patronen zelfstandig maken, de o-vorm heb ik de vorige keer voor moeten doen.

Hij maakt deze nu helemaal zelfstandig.

Makkelijk: de zaagtand, de o-vorm

Moeilijk: niets

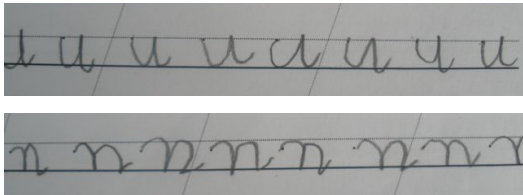
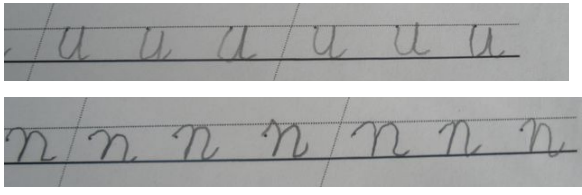
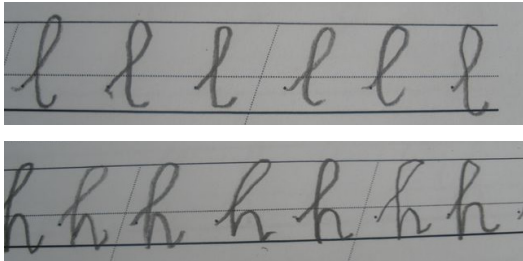
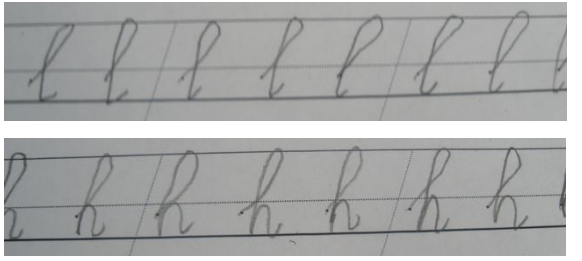
De o-vorm vond hij de vorige keer nog moeilijk, nu geeft hij aan dat hij deze gemakkelijk vindt. De gesloten guirlande was de vorige keer ook moeilijk. Dat vindt hij nu niet meer. Hij vindt ook de gesloten arcade nu niet moeilijk, terwijl hij dit wel vond bij werkblad 1. Ik heb hem hiernaar gevraagd en hij zei dat hij het de tweede keer gemakkelijker vond gaan.

begin	einde
	

Werkbladen schrijffletters i, u, n, m en e, l, h, p: zie bijlage 5

Werkbladen afkomstig uit Engen, A. van (2002) *Schrijven in de basisschool*. Groningen/Houten; Wolters-Noordhoff B.V.

Het schrijven in de juiste schrijfrichting wordt veel beter gedaan. Net zoals het schrijven met een lichtere pendruk. Het werk ziet er veel netter en beter uit vergeleken met de vorige bladen. De letters staan mooi tussen de lijnen en er wordt de meeste tijd ook goed terug geschreven over dezelfde lijn. Dit kan echter nog wel wat meer aandacht krijgen.

begin	einde
Schrijffletters i, u, n, m 	Schrijffletters i, u, n, m
Schrijffletters e, l, h, p 	Schrijffletters e, l, h, p

Observatie schrijfhouding en schrijfbeweging

Ik heb gebruik gemaakt van het observatieblad uit Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van (2009) *Schrijven met zorg. Praktische didactiek van handschriftontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers

- * Hij schrijft met een bokkenpootje
- * Hij heeft zijn middelvinger ook op zijn potlood
- * Hij houdt zijn potlood niet meer te dicht bij de punt vast.
- * Hij legt zijn werkbladen schuin neer
- * Hij schrijft ontspannen, zonder witte vingers
- * Er zijn nog wat meebewegingen in het gezicht te zien.

Tie

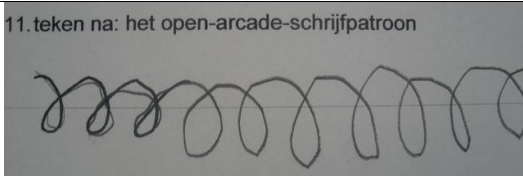
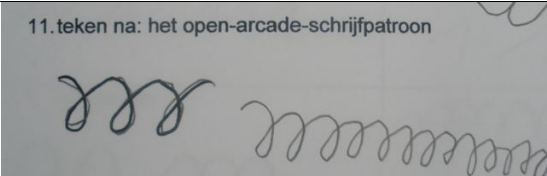
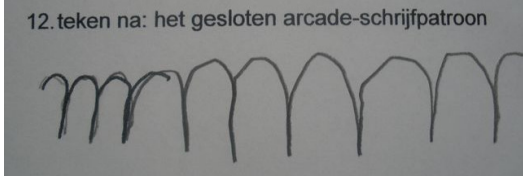
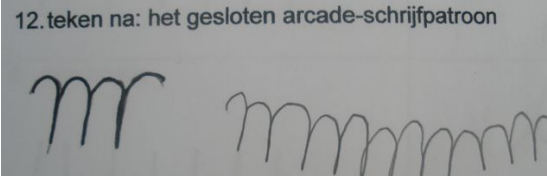
Schrijfpatronen blad 1: zie bijlage 6

Werkblad afkomstig uit Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van (2009) *Schrijven met zorg. Praktische didactiek van handschriftontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers

Hij laat zijn blad goed liggen bij het schrijven van de streep. De streep gaat nu van links naar rechts in plaats van van boven naar beneden. Zijn ondersteunende hand is een vuist in plaats van dat deze plat op het blad ligt.

Hij geeft aan dat hij alle schrijfpatronen een beetje moeilijk vindt en dan vooral het terug gaan over de lijntjes.

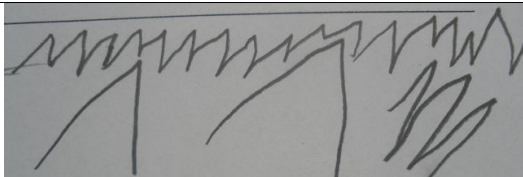
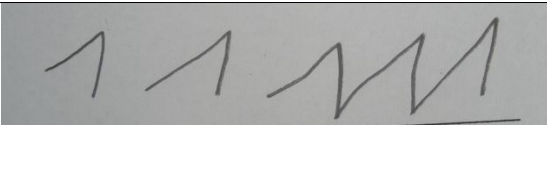
Dit is opmerkelijk aangezien hij de vorige keer alleen de open arcade moeilijk vond.

begin	einde
11. teken na: het open-arcade-schrijfpatroon 	11. teken na: het open-arcade-schrijfpatroon
12. teken na: het gesloten arcade-schrijfpatroon 	12. teken na: het gesloten arcade-schrijfpatroon

Schrijfpatronen blad 2: zie bijlage 6

Werkblad afkomstig uit Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van (2009) *Schrijven met zorg. Praktische didactiek van handschriftontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers

Hij maakt alle schrijfpatronen zelfstandig. Aan het einde geeft hij zelf aan wat niet zo goed ging en hij kan dan ook zeggen wat er niet goed ging. Hij is erg kritisch en meer gericht op wat niet goed ging. Als je vraagt wat wel goed gaat, kan hij dit wel verwoorden.

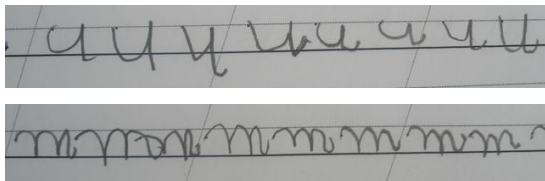
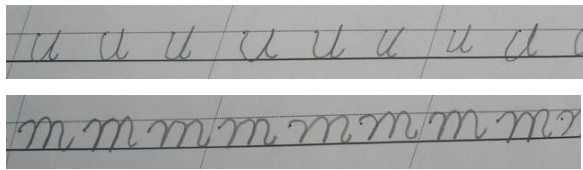
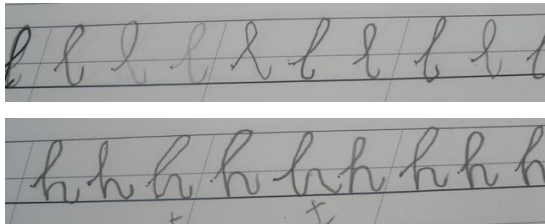
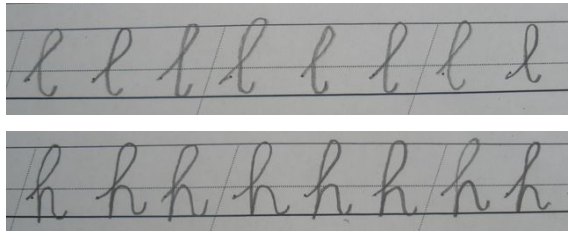
begin	einde
	

Werkbladen schrijffletters i, u, n, m en e, l, h, p: zie bijlage 6

Werkbladen afkomstig uit Engen, A. van (2002) *Schrijven in de basisschool*. Groningen/Houten; Wolters-Noordhoff B.V.

De letters worden veel netter geschreven. Ook de lusletters waar hij veel problemen mee had worden netter geschreven. Ze staan beter tussen de lijnen, hebben een juiste schrijfrichting en er wordt beter over de lijntjes terug gegaan. Ook is de pendruk verminderd.

Het schrijven tussen de lijnen is nog erg lastig en verdient nog wat meer aandacht.

begin	einde
Schrijffletters i, u, n, m 	Schrijffletters i, u, n, m
Schrijffletters e, l, h, p 	Schrijffletters e, l, h, p

Observatie schrijfhouding en schrijfbeweging

Ik heb gebruik gemaakt van het observatieblad uit Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van (2009) *Schrijven met zorg. Praktische didactiek van handschriftontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers

- * De pendruk is normaal
- * De ondersteunende hand ligt niet altijd plat op het papier maar is soms een vuist.
- * Er zijn meebewegingen in het gezicht zichtbaar

Interpretatie

Gi

Het kost Gi erg veel energie om goed te schrijven. Dit kun je merken aan de zucht na het maken van een schrijfbeweging, het uitsteken van zijn tong tijdens het schrijven en de druk op het potlood. Hij heeft ontzettend veel geleerd tijdens de oefeningen en hij kan dit allemaal goed verwoorden. Om het allemaal tegelijk uit te voeren en overal aan te denken is erg lastig.

Hij is erg veel vooruit gegaan als je kijkt naar het schrijven in de juiste schrijfrichting en het binnen de lijnen schrijven. Het terug gaan over een geschreven lijn wordt niet altijd goed gedaan. Als je hem hier aan herinnerd, doet hij dit meteen een stuk beter. Het is dus niet geautomatiseerd en heeft nog veel oefening nodig. Dit kan komen omdat hij het erg lastig vindt om over een lijn terug te gaan of omdat hij niet genoeg inzicht heeft in de lettertrajecten en patroontrajecten.

St

Vooraf de schrijfhouding van St is verbeterd. Hij schrijft veel meer ontspannen en dit is goed te zien aan het werk dat hij maakt. De pendruk en de ademhaling zijn normaal. Dit is de belangrijkste vooruitgang die ik wilde bereiken. Verder heeft hij naar eigen zeggen geen moeite met de schrijfpatronen en lukt het tussen de lijnen schrijven een stuk beter. Hij heeft nog wel moeite met het schrijven in de juiste richting. Voor hem geldt ook dat hij het moeilijk vindt om op alles tegelijk te letten. Zodra je hem ergens op wijst past hij dit meteen aan, maar dit verzwakt weer als je even weg bent. Hij weet heel erg goed hoe het moet want hij kan aan mij verwoorden wat wel en wat niet goed ging. Hij heeft meer oefening nodig om alles te automatiseren en om de schrijfrichting beter onder de knie te krijgen. Het is prettig dat hij zelfvertrouwen heeft opgebouwd en nu aangeeft het schrijven gemakkelijker te vinden dan voorheen.

Jo

De verkeerde pengreep en polshouding zijn niet echt afgenomen na het vele oefenen. Het zal erg moeilijk zijn om dit nog af te leren. Het pokkenpootje belemmert hem wel in het schrijven. Hij ziet niet goed waar de lijnen naar toe moeten en dit zegt hij zelf ook bij het schrijven van de rechte lijn. Het schrift van Jo is erg verbeterd. De pendruk is afgenomen en hij heeft een ontspannen houding tijdens het schrijven. Verder zien de letters er netjes uit en gaat het steeds beter binnen de lijnen en in de juiste schrijfrichting. Het is goed dat hij zijn schrift schuin neerlegt als hij gaat schrijven. Ook Jo heeft er behoefte aan om herinnerd te worden aan het geleerde. Meer oefening is nodig om dit geautomatiseerd te krijgen.

Tie

De letters en de schrijfpatronen worden een stuk beter gemaakt door Tie. Hij heeft een wat laksere houding en wil zijn werk snel af hebben. Ik heb hem tijdens de lessen steeds moeten afremmen en moeten wijzen op de punten waar hij op moet letten. Hij weet alles heel goed, maar hij wil er te snel mee klaar zijn. Je moet ook Tie wijzen op de punten waar hij op moet

letten. Meer oefening zou goed voor hem zijn. Vooral in het starten en stoppen van de beweging. De aandachtspunten moeten zeker nog geautomatiseerd worden.

11. Conclusie

Voor mijn onderzoek wilde ik weten hoe ik als leerkracht de schrijfmotoriek van kinderen in groep 3 met een onderontwikkelde motoriek kan verbeteren. Ik kan nu volmondig zeggen dat het ontzettend belangrijk is om veel met de kinderen te oefenen tijdens verschillende activiteiten.

Dit heb ik gedaan en alle kinderen zijn een stuk vooruitgegaan na de extra begeleiding die ik ze heb geboden. Vooral de extra uitleg over hoe iets moet en waarom iets op een bepaalde manier gedaan moet worden was erg prettig. Ze begrepen meer van het schrijven en je kon ze tijdens de les kort iets uitleggen. Ze wisten vaak zelf meteen wat ermee bedoeld werd.

Ik heb ervaren dat veel oefening erg belangrijk is. Dit stond ook aangegeven in de theorie, maar het is ook zichtbaar in de resultaten van de kinderen. De kinderen weten heel goed te verwoorden wat ze geleerd hebben, maar ze moeten alles ook nog geautomatiseerd hebben. Er zijn ontzettend veel punten waar ze op moeten letten. Uiteindelijk moet dit vanzelfsprekend worden. Ik heb maar een paar weken met de kinderen gewerkt en er is al duidelijk verbetering zichtbaar. Dit geeft aan dat extra begeleiding snel zijn vruchten afwerpt en het goed is voor de kinderen. Ze kwamen alle vier steeds met plezier bij de extra lessen en ze oefenden zelf thuis verder met wat ze geleerd hebben. De kinderen zijn gemotiveerd en hebben plezier in het schrijven. Dit is wel het belangrijkste wat je kunt bereiken, de rest komt dan vanzelf.

Ik heb gewerkt vanuit de moeilijkheden die de kinderen aangaven. Zo zijn de kinderen betrokken bij de activiteiten, omdat ze graag willen leren. Hiernaast kun je natuurlijk ook nog aandacht besteden aan andere noodzakelijke punten zoals de zithouding en het schrijven in de goede richting. Als je goed rond kijkt en je creativiteit gebruikt, heb je zo een aantal inspirerende en leerrijke activiteiten.

Ik ben erg tevreden over het resultaat en ik zou het iedereen aanraden om veel tijd te steken in het inoefenen van schrijfpatronen en letters. De kinderen hebben hier hun hele leven plezier van en je kunt het in leuke activiteiten aanbieden. Dit zorgt weer voor een prettige sfeer in de groep. Je bent bezig met leuke activiteiten en de kinderen krijgen zelfvertrouwen met betrekking tot het schrijven.

De kinderen waar ik mee gewerkt heb zijn al een stuk gegroeid. Ik vind het belangrijk om de kinderen nog steeds extra aandacht te geven wanneer het over schrijven gaat. Als er moeilijke letters aan bod komen kan ik ze individueel weer even begeleiden en tijdens een herhalingsles kunnen ze in de groep blijven. Ik houd dan natuurlijk wel in de gaten hoe het gaat. In mijn

begeleiding ben ik gaan oefenen met schrijfpatronen en liep ik met de letters achter de feiten aan. Het liefste zou ik een volgende keer vooraf oefenen en instructie geven, zodat de kinderen tijdens de les met zelfvertrouwen mee kunnen doen.

Literatuurlijst

Baauw- van Vledder, A en Dijk, E van (2009) *Schrijven met zorg. Praktische didactiek van handschriftontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers

Derwig, Monique (2003) *Schrijfkriebels*. Maarssen: Elsevier

Eerd-Smetsers, Corrie van (2007) *Schrijven in de basisschool*. Groningen/Houten; Wolters-Noordhoff B.V.

Engen, A. van (2000) *Schrijven... als oefenvak. Handboek voor didactiek en praktijk*. Vries: Van Engen B.V.

Kooijman, E, Mierlo, M van en Natzijs, C (2009) *Pak je pen. Handschriftontwikkeling in de praktijk*. Rosmalen: uitgeverij Cantal B.V.

Woordenlijst

Dissociatie	Van centraal bewegen naar het bewegen vanuit de uiteinden van de armen en benen
Dysgrafie	Een schrijfstoornis waarbij de kwaliteit van het handschrift niet goed is, zonder dat er een duidelijke neurologische of intellectuele stoornis voor aan te wijzen is. Het gaat niet om een vertraagde ontwikkeling, maar om een afwijkende ontwikkeling met karakteristieke kenmerken.
Dyspraxie	Er is een probleem met het bedenken, plannen en uitvoeren van bewegingen.
Lateralisatie	Ontwikkeling waarbij een kind een voorkeurszijde van functioneren kiest. bv: een voorkeurshand verkrijgen.
Liniering	Hulplijnen waarbinnen de letters geschreven moeten worden
Motoriek	Geheel van lichaamsbewegingen
Non Verbal Learning Disorder (NLD)	Er is een onvermogen het visuele beeld uit het geheugen om te zetten in een beweging op papier.
Optische ataxie	Verstoorde oog-handcoördinatie
Rompletter	Letter die geen stok of staart heeft. (bv. a, n, m, v, e, u enz.)
Schaduwlijn	Extra lijn die de kinderen steun biedt bij het goed schrijven van de letters.
Sensomotoriek	Het verband tussen zintuiglijke waarnemingen en de motorische reactie hierop.
Stokletter	Letter met een stok. (bv. b, h, d, f enz.)
Synkinesieën	Geassocieerde bewegingen. Onwillekeurige bijbewegingen van de lichaamsdelen die niet direct bij de doelgerichte activiteiten betrokken zijn.

Bijlage 1: Interview met E. Theeuwen (ergotherapeut)

Datum: 22 januari 2010

Hoe verloopt de motorische ontwikkeling?

In boeken staat dat het schrijven eerst vanuit de schouders, daarna vanuit de elleboog, dan vanuit de pols en als laatste vanuit de vingers gebeurt. Dit proces is nu een beetje achterhaald, omdat je ook de vingers kunt trainen zonder dat de pols beweging helemaal correct is.

Het is natuurlijk wel zo dat schrijven om een hele fijne afstemming van de spieren vraagt. Je schouderspieren, je elleboog en je pols moeten helemaal gestabiliseerd zijn en die moet je kunnen beheersen voordat je iets met je vingers kunt doen. Als je je grote spieren niet op elkaar kunt afstemmen dan is het ook niet gemakkelijk om een kleine beweging te maken terwijl je arm stil ligt. Ik neem dit er altijd wel bij ook al is het officieel geen voorwaarde meer. Het ondersteunt zeker en het helpt bij het schrijven.

Hoe verloopt de schrijfontwikkeling?

Als je heel grof kijkt vraagt schrijven al heel veel afstemming van de spieren, om de pen goed vast te kunnen houden en de bewegingen precies de goede kant op te maken. Het vraagt dus al veel van de motoriek van de kinderen.

Vaak begint de schrijfontwikkeling met grove schrijfpatronen, die worden dan steeds wat specifiekere en vormen daarna letters.

Het ligt aan de methode die je gebruikt hoe de letters geleerd worden. Jullie stappen eigenlijk over van blokletters naar schrijfletters. Andere methodes gebruiken eerst de voorbereidende schrijfpatronen die later de letters vormen. Zo leren de kinderen eerst de lange lus en dit wordt dan de letter l. Hier verloopt het schrijven dan vanuit de krullen die de kinderen eerst leren.

In alle methodes zullen ze eerst beginnen met de wat gemakkelijkere letters en daarna komen de moeilijker letters aan bod. Vaak sluiten de letters uit woorden die ze leren aan bij de leesmethode die gebruikt wordt.

Zijn er voorwaarden waaraan voldaan moet worden voor kinderen met schrijven kunnen beginnen?

Er zijn heel veel voorwaarden natuurlijk maar er is geen lijstje van wat ze moeten kunnen. Het vraagt veel afstemming van de spieren dus ze zullen fijn motorisch wat ontwikkeld moeten

zijn. Als een kind heel veel moeite heeft met fijn motorische activiteiten dan zal het schrijven ook moeilijk worden. Ook de concentratie, het kunnen blijven zitten en de aandacht kunnen blijven houden zijn ook belangrijk.

Vroeger was het zo dat de grove motoriek eerst goed ontwikkeld moet zijn voordat je met de fijne motoriek aan de slag kan maar dit is tegenwoordig achterhaald. Je kunt ook aan je fijne motoriek gaan werken voordat de grove motoriek helemaal optimaal is.

Wat is een juiste zithouding?

Wat erg belangrijk is, is dat de kinderen met hun voeten op de grond zitten. Vaak zie je kinderen wat scheef zitten of mee draaien met hun hoofd. Tot op zekere hoogte is dit wel normaal. Het is niet zo dat als kinderen een beetje scheef zitten je dit meteen moet corrigeren. Het tegen de tafel aan hangen is ook tot op zeker hoogte normaal, als ze maar niet op de tafel liggen. Een beetje tegen de tafel hangen is nog niet zo erg omdat ze hier vaak stabiliteit bij hebben.

Meebewegen met de mond, de andere hand of met de voet geeft aan dat het nog erg moeilijk is voor het kind. Het is nog geen automatisme en dan zie je meebewegingen. Als je het de andere hand ziet doen dan komt dit vanuit de symmetrie wat je ook ziet bij baby's. Deze kunnen ook nog niets met de handen onafhankelijk van elkaar.

Wat is een juiste pengreep?

Het belangrijkste vind ik dat een kind goed kan schrijven, dat hij/zij de letters goed maakt, op tempo kan schrijven, geen pijn krijgt in zijn hand en dat er met het oog op de toekomst geen problemen worden verwacht. Als een kind schrijft met twee vingers op zijn potlood of een andere greep heeft en hij kan daarmee voldoende bewegingen maken, waarom zou je dan aan de greep gaan sleutelen?

Een pengreep veranderen is heel moeilijk, vooral vanaf groep 4/5. Dus als je geen problemen verwacht, het kind heeft zelf geen probleem en het handschrift is goed leesbaar dan is het voor mij prima.

Als kinderen schrijven is het uiteindelijk de bedoeling dat de kinderen met hun vingers gaan schrijven. De arm en de pols moeten stil liggen. Vaak zie je bij kinderen uit groep 3 dat er nog vanuit de elleboog of de schouder geschreven wordt. Het is belangrijk dat er voldoende bewegingsruimte is. Je merkt al wel dat als je er een vinger bij gaat zetten je beperkt wordt in je beweging. Voor sommige kinderen is het prima omdat het iets meer stabiliteit biedt. Het

ideaalste blijft wel de driepuntsgreep omdat je dan de meeste bewegingsvrijheid hebt, en met die drie vinger kun je de fijnste bewegingen mee maken.

Wanneer de kinderen het potlood te laag vasthouden kunnen ze niet goed zien wat ze schrijven, en ze duwen dan vaak te hard op het potlood waardoor het potlood door de vingers glijdt. Kinderen die het potlood heel hoog vast houden voelen de letters nog niet goed. Dit kom je minder vaak tegen dan kinderen die laag vasthouden.

Wat zijn veel voorkomende problemen/achterstanden?

Je ziet vooral dat kinderen het heel lastig vinden om de richting te bepalen van de letters. Als je in schrijfschriften kijkt zie je vaak dat er maar een paar bladzijden zijn of maar een paar regels zijn om een letter te oefenen. Voor veel kinderen is de beweging helemaal nieuw en hebben ze veel oefening nodig om de letter op te slaan. Wat je vaak ziet is dat ze de letters nog niet geautomatiseerd hebben en dat er dan al verder wordt gegaan waardoor de kinderen de verkeerde vorm aanleren.

Ik zie veel kinderen die moeite hebben met het schrijven, waarbij de fijne motoriek ook wat minder goed ontwikkeld is, en daarbij zie je dat ze hard op het potlood gaan duwen om de beweging te controleren zodat ze niet uitschuiven.

Het afstemmen van de beweging is de grootste moeilijkheid.

Hoe moet je omgaan met deze problemen/achterstanden?

Het ligt er natuurlijk aan waar de oorzaak ligt. Daarom observeer ik het kind ook eerst om hier achter te komen.

Ik heb nu een kind die moeite heeft met de letters, traag werkt en hard op zijn potlood duwt. Met hem ben ik bezig om te benoemen, te herhalen en te laten voelen hoe de letter gaat zodat hij deze in kan slijpen. Als je dit niet doet dan maakt hij er zelf iets van en is de kans groot dat hij zichzelf de verkeerde beweging aanleert. Ik ben bezig om de letter op verschillende manieren en met verschillende materialen te oefenen. Het kan op 100 verschillende manieren. Sommige kinderen hebben er ook behoefte aan om de bewegingen te benoemen. Dit moet je vaak herhalen in verschillende settings en dan kan het kind de letter automatiseren.

Het hard op een potlood drukken blijft een moeilijk punt omdat dit om meerdere redenen gedaan kan worden. Het bewust maken van het harde drukken is gevaarlijk omdat de kinderen hier vaak niets aan kunnen doen. Het kan zijn dat de afstemming van de spieren niet voldoende is. Je kunt kinderen dan op verticaal vlak laten werken om deze afstemming wat beter te krijgen. Je kunt carbon-papier gebruiken of een stukje klei onder het papier leggen

maar dit is wel erg lastig. Je kunt hiermee kinderen frustreren en dit is natuurlijk niet de bedoeling.

Hoe kun je het beste een schrijfbeweging aanleren?

Kinderen hebben veel oefening nodig en je moet hierbij aansluiten bij de behoefte van het kind. Het ene kind heeft auditieve informatie nodig, een ander visueel en dit moet je dan veel herhalen en in verschillende settings.

Het is ook nodig om de letters eerst groot aan te bieden zodat de kinderen zich de beweging eigen kunnen maken en daarna pas kun je de kinderen laten oefenen om de beweging tussen lijntjes te schrijven.

Voordat je begint met de schrijfles is het erg belangrijk om de vingers warm te maken. De kinderen hebben dan even de vingers gevoeld en kunnen dan beter ervaren dat ze met de vingers moeten schrijven.

Het stoppen bij een vloeiende beweging is erg lastig. Het oefenen van stoppen is dus ook erg belangrijk.

Hoe denk je over schrijven met muziek zoals de schrijfdans?

Ik vind dit erg goed. Het ondersteunt het schrijven en het voorbereidend schrijven. Het is een spelende manier om kennis te maken met de schrijfvormen. De kinderen vinden het vaak erg leuk en het is een goede voorbereiding op het schrijven.

Wanneer is het noodzakelijk om hulp buiten school in te schakelen?

Zodra je ziet dat een kind niet mee kan en niet verder komt in zijn leerproces. Je moet proberen de frustratie voor te zijn. Zo'n leerling heeft behoefte aan onderwijs op maat omdat het schrijven erg snel verder gaat in de groep. De letters worden snel moeilijker en de liniering wordt steeds wat kleiner.

Wat is het verschil tussen ergotherapie en kinderfysiotherapie?

Als het puur om het schrijven gaat kom je terecht bij ergotherapie. Als het puur om de motoriek gaat zowel de fijne motoriek als de grove motoriek dan kom je terecht bij een fysiotherapeut.

Het is belangrijk om te kijken of het kind ergens last van heeft. Is dit niet het geval dan moet je niet te snel hulp inschakelen want dan kan het kind een bepaalde activiteit goed compenseren.

Hoe gaat een ergotherapeut te werk?

Eerst komt er een observatie en vindt er een gesprek plaats met de leerkracht. Dan wordt er bekeken of er hulp nodig is of dat een aantal adviezen het probleem al kunnen oplossen. Als er wel behandeling nodig is dan wordt er bekeken of dit op school plaats gaat vinden of op de praktijk. We starten dan 1 keer per week en er kan na verloop van tijd overwogen worden om vaker behandelingen te geven.

De begeleiding is altijd individueel en duurt ongeveer een half uur. Er gaan ook adviezen naar de leerkracht, zodat ook deze aan kan sluiten bij de oefeningen of aandachtspunten.

Bijlage 2: Observatie schrijfles

Datum: 25-2-2010

Methode: Schrijven in de basisschool

Op het bord staat de letter ie.

Leerkracht vraagt: “welke letter gaan we schrijven?”

Eerst de i en dan de e.

De leerkracht laat de leerlingen hun potlood weg leggen en ze legt uit wat aan elkaar schrijven is. Dit doet ze omdat het de eerste keer is dat de kinderen twee letters aan elkaar gaan verbinden.

Ze schrijft de letters op het bord en ze vertelt erbij welke bewegingen ze maakt.

Hierna maken de leerlingen de bewegingen in de lucht mee met een gestrekt arm, ze vertelt er weer bij welke bewegingen ze maakt. Ze doen het samen nog een keer en de leerkracht laat ze zien dat de letters precies tussen de lijnen passen.

Er wordt nog een keer in de lucht geoefend en daarna mogen een aantal kinderen voor de klas de letter ie overtrekken. De leerkracht zegt de bewegingen die ze maken erbij.

Hierna laat ze een aantal kinderen de ie op het bord schrijven zonder lijntjes. Ze besteedt extra aandacht aan de schuine lijn die tussen de twee letters in staat. Tijdens het schrijven op het bord benoemt de leerkracht de bewegingen.

Na dit een paar keer gedaan te hebben gaat de leerkracht over op een opwarmingsoefening “de ruitenwisser”. De leerlingen bewegen met hun onderarm gestrekt over het tafelblad. De elleboog moet hierbij stil blijven liggen.

De meeste kinderen lukt het niet om deze beweging voor elkaar te krijgen. De leerkracht loopt rond om de juiste beweging bij de kinderen te maken.

Na een aantal minuten geeft de leerkracht aan dat de kinderen goed moeten gaan zitten. Ze zegt dat de kinderen recht moeten gaan zitten met de voeten op de grond, het schrift moet een beetje schuin liggen en het potlood moet goed vastgepakt worden.

De kinderen schrijven de ie 3x over in hun schrift. De leerkracht ziet een aantal kinderen tussendoor stoppen en geeft klassikaal aan dat je tussen het schrijven door het potlood niet mag optillen of stil mag houden. Dit mag pas als de hele ie geschreven is.

De kinderen mogen de eerste regel gaan schrijven. Als ze klaar zijn moeten ze de ie oefenen op hun tafel. De leerkracht bekijkt of de kinderen goed zitten.

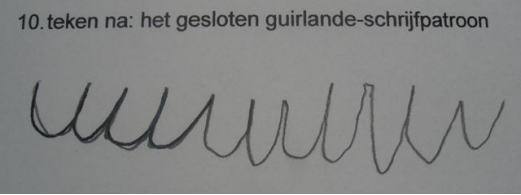
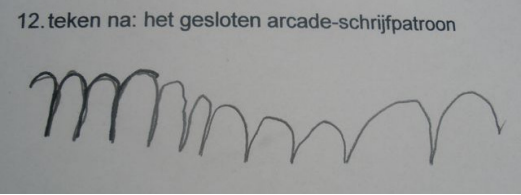
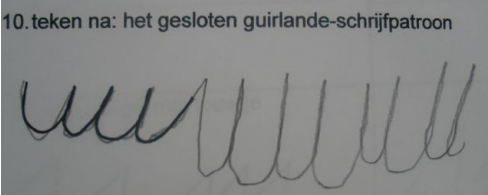
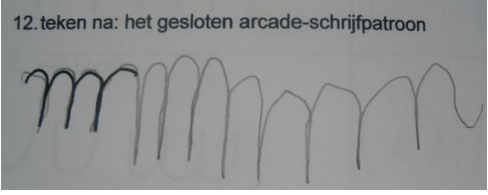
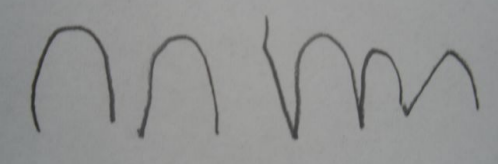
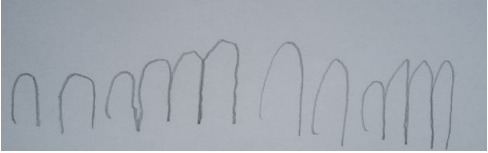
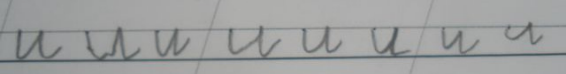
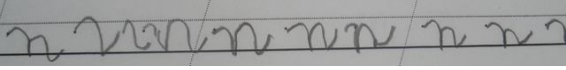
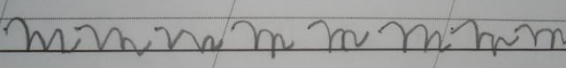
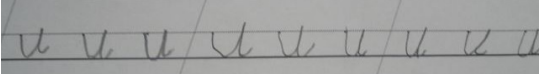
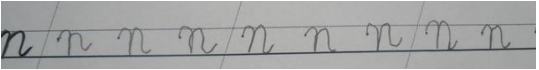
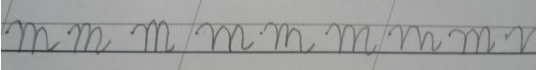
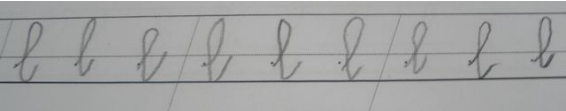
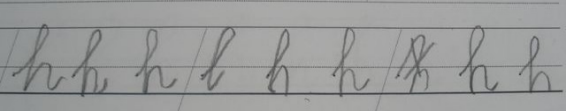
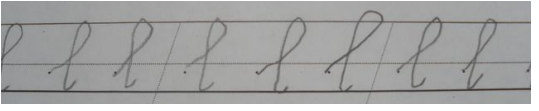
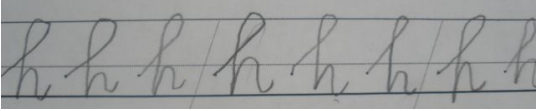
De kinderen mogen de volgende regel schrijven. De leerkracht corrigeert bij een aantal kinderen de bladligging.

De kinderen mogen na een tijdje ook regel 3 schrijven. De leerkracht geeft de kinderen complimenten en aanwijzingen.

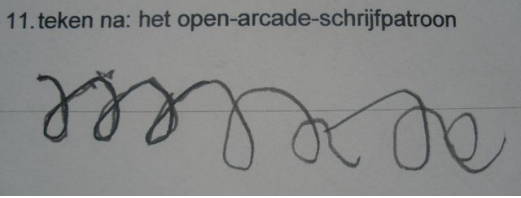
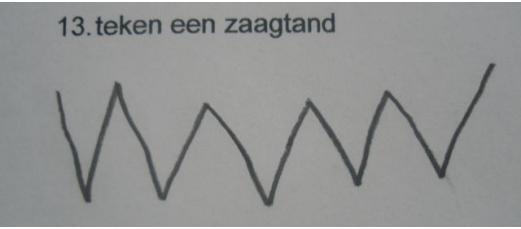
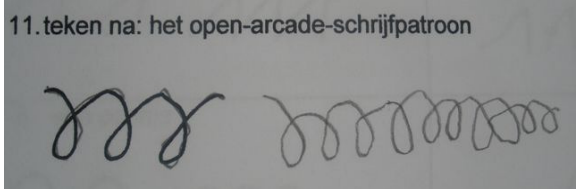
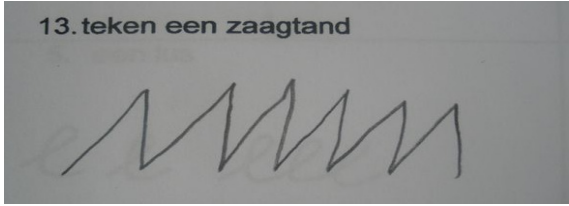
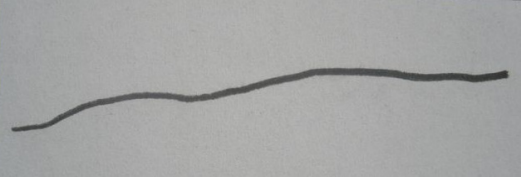
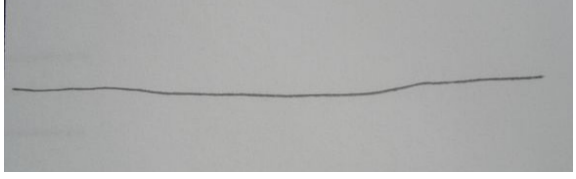
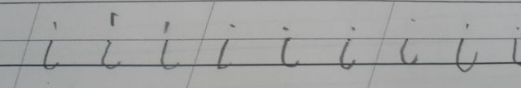
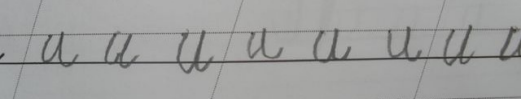
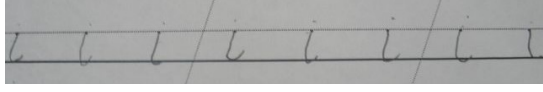
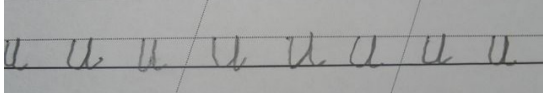
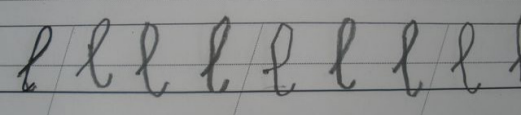
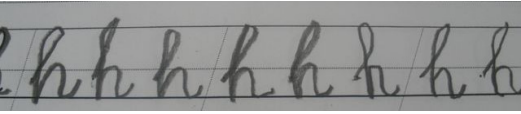
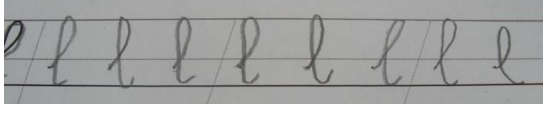
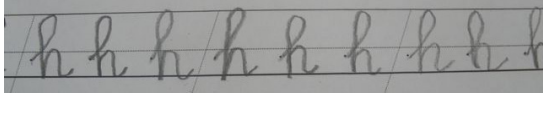
De kinderen oefenen de letter steeds als ze een regel af hebben op de tafel.

Na het schrijven van de 3^e regel mogen de kinderen een bloemetje tekenen om de mooiste ie die ze geschreven hebben.

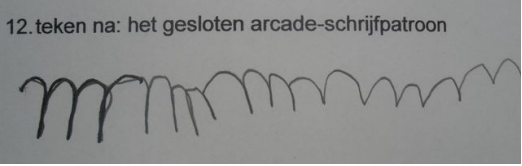
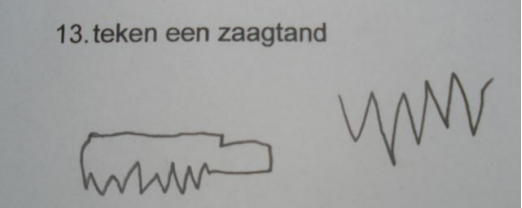
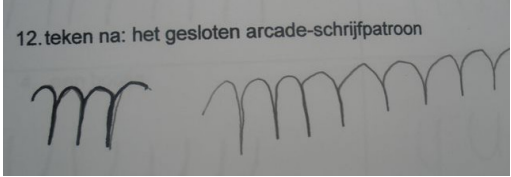
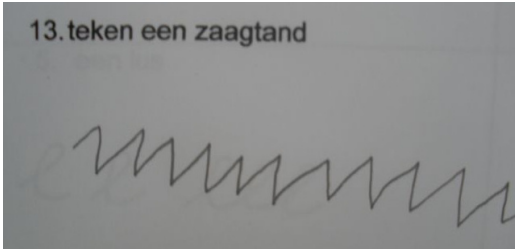
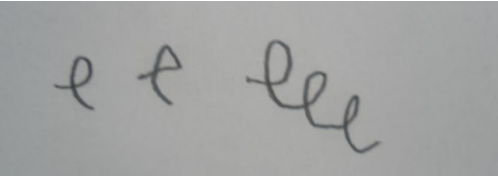
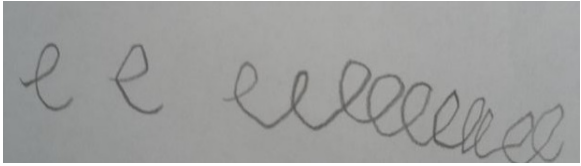
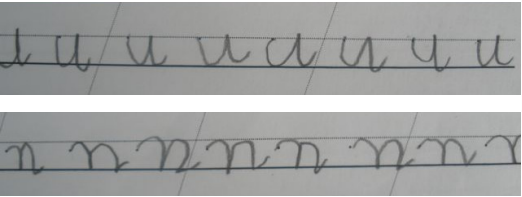
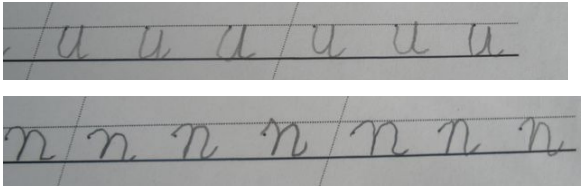
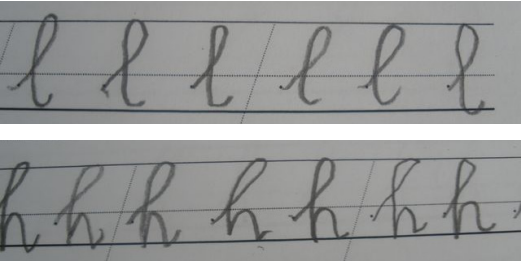
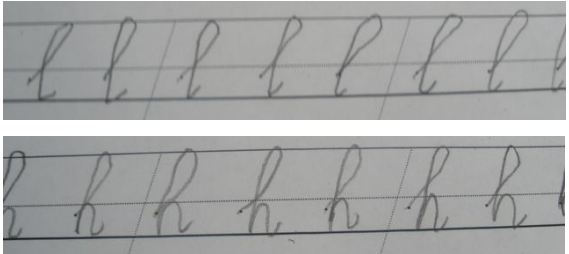
Bijlage 3: Gi

Werkbladen begin	Werkbladen einde
Schrijfpatronen blad 1 10. teken na: het gesloten guirlande-schrijfpatroon 12. teken na: het gesloten arcade-schrijfpatroon 	Schrijfpatronen blad 1 10. teken na: het gesloten guirlande-schrijfpatroon 12. teken na: het gesloten arcade-schrijfpatroon
Schrijfpatronen blad 2 	Schrijfpatronen blad 2
Schrijffletters i, u, n, m 	Schrijffletters i, u, n, m
Schrijffletters e, l, h, p 	Schrijffletters e, l, h, p

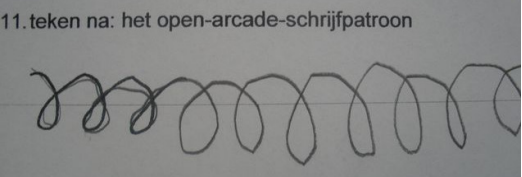
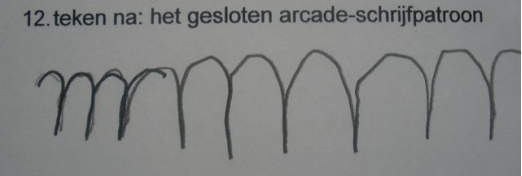
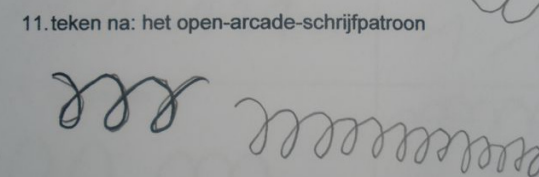
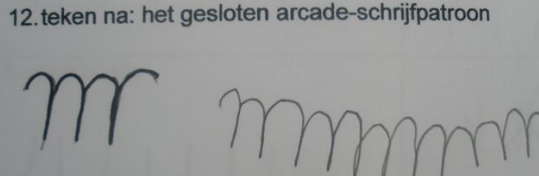
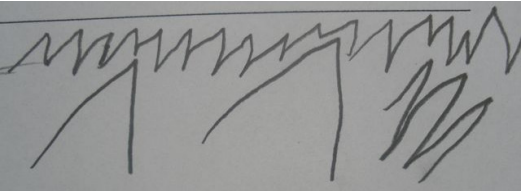
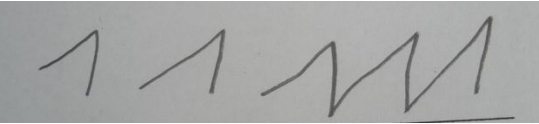
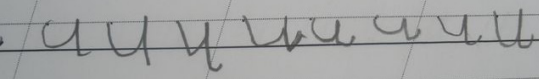
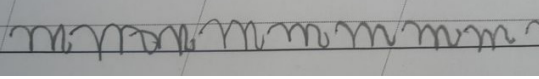
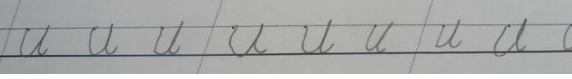
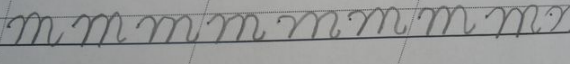
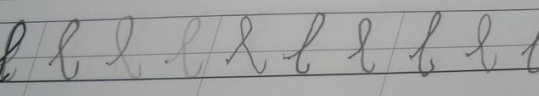
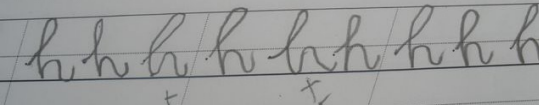
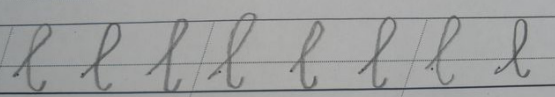
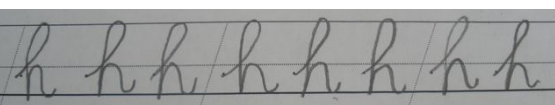
Bijlage 4: St

Werkbladen begin	Werkbladen einde
Schrijfpatronen blad 1 11. teken na: het open-arcade-schrijfpatroon 13. teken een zaagtand 	Schrijfpatronen blad 1 11. teken na: het open-arcade-schrijfpatroon 13. teken een zaagtand
Schrijfpatronen blad 2 	Schrijfpatronen blad 2
Schrijfletters i, u, n, m 	Schrijfletters i, u, n, m
Schrijfletters e, l, h, p 	Schrijfletters e, l, h, p

Bijlage 5: Jo

Werkbladen begin	Werkbladen einde
Schrijfpatronen blad 1 12. teken na: het gesloten arcade-schrijfpatroon 13. teken een zaagtand 	Schrijfpatronen blad 1 12. teken na: het gesloten arcade-schrijfpatroon 13. teken een zaagtand
Schrijfpatronen blad 2 	Schrijfpatronen blad 2
Schrijffletters i, u, n, m 	Schrijffletters i, u, n, m
Schrijffletters e, l, h, p 	Schrijffletters e, l, h, p

Bijlage 6: Tie

Werkbladen begin	Werkbladen einde
Schrijfpatronen blad 1 11. teken na: het open-arcade-schrijfpatroon 12. teken na: het gesloten arcade-schrijfpatroon 	Schrijfpatronen blad 1 11. teken na: het open-arcade-schrijfpatroon 12. teken na: het gesloten arcade-schrijfpatroon
Schrijfpatronen blad 2 	Schrijfpatronen blad 2
Schrijffletters i, u, n, m 	Schrijffletters i, u, n, m
Schrijffletters e, l, h, p 	Schrijffletters e, l, h, p

Bijlage 7: Plan van aanpak

Les 1: pendruk / zithouding

Lesdoel - De kinderen kunnen een vloeiende, dwarrelende beweging maken in het platte vlak. - De kinderen kunnen hun potlood op de juiste wijze vasthouden zonder te drukken op de pen. - De kinderen weten hoe je kunt zien dat je het potlood te hard vastpakt. - de kinderen weten wat de juiste zithouding is.	Aandachtspunten Gi - Letten op de pengreep en de druk op het potlood. Jo - letten op de juiste polshouding tijdens het schrijven. - letten op de druk op het potlood. Tie - letten op een ontspannen houding tijdens het schrijven. - letten op de druk op het potlood. - positief benaderen en veel complimenten geven. St - Letten op de druk op het potlood. - Letten op een ontspannen houding tijdens het schrijven.
Materialen - verschillende kleurpotloden met een scherpe punt. - puntenslijper - cd-speler	Lesverloop Ik begin met een theoretisch stuk over de pendruk. Ik laat mijn vingers zien bij het schrijven met druk en zonder druk. Ik laat de kinderen vertellen wat het verschil is. Ook laat ik ze kijken naar het papier. Bij een harde druk is de kleur veel donkerder dan bij een ontspannen schrift. Hierna laat ik ze dit zelf ervaren door ze met druk te laten schrijven en daarna zonder druk. Na deze inleiding warm ik de schrijfspieren op door middel van het bewegen van de armen. Deze moeten ze gestrekt voor

- cd “schrijfkriebels” nr. 2 - 4 x A3 vellen - 4 x A4 vellen - 4 x A5 vellen	zich houden en daarna rondjes gaan draaien vanuit de schouders. Eerst de ene kant op en daarna de andere kant. Dit doen we daarna ook met de polsen. We starten hierna met het maken van dwarrelbewegingen op het grootste vel. Ik zet dwarrelmuziek op en de kinderen mogen op de muziek gaan dwarrelen. Ze moeten hierbij letten op de druk die ze uitoefenen op het potlood. Ook laat ik ze de juiste zithouding aannemen. Na een aantal keren gedwarreld te hebben op het grootste vel doen we hetzelfde op het middel grote vel en als laatste op het kleinste vel. Dit om de bewegingen steeds fijner en kleiner te maken met dezelfde ontspannen druk. Tijdens het dwarrelen, mag het potlood niet van het papier opgetild worden en lijnen moeten zonder te veel te drukken gemaakt worden. Na de activiteit vraag ik de kinderen wat ze hebben geleerd en geef ik aan dat hetgeen ze geleerd hebben ook belangrijk is tijdens het schrijven. Aankomende week wordt dit het aandachtspunt voor de leerlingen.
Evaluatie: De kinderen vinden het op het begin erg lastig om te dwarrelen. Ze vinden het “kris-kras-kroes” en ze bewegen erg langzaam. Nadat de kinderen de bewegingen in de lucht mee hebben gedaan en erbij hebben verteld, komen de kinderen toch wat losser. Ze bewegen absoluut niet op de muziek, maar naar hun eigen idee. Hoe kleiner de blaadjes worden hoe harder ze op hun potlood gaan drukken. Als ik ze hier op aanspreek weten ze meteen wat ik bedoel en ontspannen ze hun greep. Vooral St heeft er veel moeite mee om het potlood ontspannen vast te pakken. Na een week zegt mijn duopartner tegen me dat ze al echt verschil kan merken. Ze geeft aan dat de kinderen beter weten wat je bedoelt en als je ze eraan herinnert ze ook een stuk meer ontspannen gaan schrijven.	

Les 2: schrijfrichting / start – stop

Lesdoel: - de kinderen leren strepen te zetten volgens de juiste schrijfrichting. - de kinderen ervaren waarom het schrift wat schuin moet liggen tijdens het schrijven. - de kinderen oefenen met het starten en stoppen van een schrijfbeweging.	Aandachtspunten: Gi - letten op het op tijd stoppen van een beweging (tussen de lijnen schrijven). - er op letten dat hij tussendoor zijn stift niet optilt. - letten op de juiste schrijfrichting. - letten op de juiste zithouding en ontspannen pengreep Jo - letten op de juiste schrijfrichting. - letten op de juiste zithouding - letten op het op tijd stoppen van een beweging (tussen de lijnen schrijven) Tie - letten op het op tijd stoppen van een beweging (tussen de lijnen schrijven) - letten op de juiste schrijfrichting. - letten op de juiste zithouding St - letten op het op tijd stoppen van een beweging (tussen de lijnen schrijven). - letten op de juiste schrijfrichting - letten op de juiste zithouding en pendruk
Materialen: - 4 x werkbladen met daarop eerst lijnen die ver uit elkaar	Lesverloop: <u>Terugblik:</u> Ik vraag de kinderen wat ze de vorige les hebben geleerd en of ze er deze week nog mee geoefend hebben. Ook

staan en daarna steeds dichterbij elkaar. - op de werkbladen schrijf ik eerst een paar voorbeeldstrepen. - verschillende kleuren stiften.	wil ik weten hoe dit gegaan is. <u>Opwarmingsoefening:</u> De kinderen leggen de handen op tafel en om de beurt tillen ze een vinger op. De rest van de vingers en de pols moet op tafel blijven liggen. Na dit een paar keer gedaan te hebben schudden we de vingers even los. <u>Presentatiefase:</u> Allereerst geef ik de kinderen aan dat ze tijdens het schrijven precies tussen de aangegeven lijnen moeten blijven. Op het werkblad trekken ze tussen de eerste twee lijnen strepen van boven naar beneden en ze moeten precies op tijd stoppen. De kinderen moeten goed op hun stoel gaan zitten en het blad moet nu recht liggen. Nadat de kinderen dit ervaren hebben ga ik door op het schuin schrijven. Ik laat de kinderen zien wat ik hiermee bedoel en waarom het zo belangrijk is dat je schrift een beetje scheef ligt. Ook laat ik manieren zien die niet goed zijn zodat de kinderen het verschil kunnen zien. <u>Begeleide inoefening:</u> Tussen de volgende twee lijnen staan een aantal voorbeeldstrepen die de kinderen over kunnen trekken. Hierna heb ik nog een aantal punten gezet zodat de kinderen van punt naar punt kunnen schrijven en hierna moeten de kinderen helemaal zelf de strepen trekken. Het schrift moet nu schuin liggen. <u>Individuele verwerking:</u> Tijdens de eerste lijnen waren de strepen erg groot. De volgende 2 lijnen worden steeds wat smaller. De kinderen moeten goed op hun stoel gaan zitten met het blad schuin. Ze mogen hierna de lijnen gaan trekken die steeds wat kleiner geschreven moeten worden. Ze moeten er hierbij ook aan denken dat de lijnen op tijd stoppen. Ik geef de kinderen individueel aanwijzingen om het nog wat beter te krijgen. Ook geef ik veel complimenten om de kinderen zelfvertrouwen te geven. Na de activiteit vraag ik de kinderen wat ze hebben geleerd en geef ik aan dat hetgeen ze geleerd hebben ook
--	---

	belangrijk is tijdens het schrijven. Aankomende week wordt het op tijd starten en stoppen en het schuin schrijven het aandachtspunt voor de kinderen.
Evaluatie: Het schuine schrift is erg lastig voor de leerlingen. Af en toe gaan ze veel te schuin of ze blijven te recht schrijven.. Na aanwijzingen en het samen doen met de leerling wordt het wel steeds beter. De leerlingen lijken goed door te hebben dat ondanks het schuin liggen van het schrift, je de lijnen toch naar je buik moet trekken. Gi gaf zelfs aan dat je gewoon recht moet schrijven en als je dan je blad weer goed legt het er schuin uitziet. Ti had zichtbaar moeite met het stoppen op het juiste moment. Zijn lijnen waren of te kort of te lang.	

Les 3: 1^e helft schrijfpatronen / scheerschuim / horizontaal – verticaal vlak

Lesdoel: - De kinderen kunnen een gesloten guirlande, open guirlande en open arcade maken. - De kinderen hebben ervaringen opgedaan met het schrijven op een horizontaal en een verticaal vlak. - De kinderen gaan precies over de lijn terug bij de gesloten guirlande.	Aandachtspunten: Gi - extra aandacht geven bij de open arcade - letten op de juiste zithouding en ontspannen pengreep - bij de gesloten guirlande letten op de juiste schrijfrichting - extra aandacht voor over dezelfde lijn terug gaan bij de gesloten guirlande Jo - letten op de juiste houding van zijn pols. Op verticaal vlak zal dit beter gaan dan op horizontaal vlak. - veel oefening van de schrijfpatronen - letten op de juiste zithouding - bij de gesloten guirlande letten op de juiste schrijfrichting Tie
--	--

	- extra aandacht bij de open arcade - positief benaderen en veel complimenten geven. - letten op de juiste zithouding - bij de gesloten guirlande letten op de juiste schrijfrichting - extra aandacht voor over dezelfde lijn terug gaan bij de gesloten guirlande St - potlood/vinger niet optillen tijdens het schrijven van de schrijfpatronen - tempo maken tijdens het schrijven - letten op de juiste zithouding en pendruk - bij de gesloten guirlande letten op de juiste schrijfrichting - extra aandacht voor over dezelfde lijn terug gaan bij de gesloten guirlande
Materialen: - vuilniszakken voor over de tafels. - ramen om tegen te oefenen - handdoeken om het scheerschuim af te vegen voordat ze op papier gaan schrijven. - 4 x werkblad met de schrijfpatronen erop - veel scheerschuim	Lesverloop: <u>Terugblik:</u> Ik vraag de kinderen wat ze de vorige les hebben geleerd en of ze er deze week nog mee geoefend hebben. Ook wil ik weten hoe dit gegaan is. <u>Opwarmingsoefening:</u> De kinderen draaien eerst met hun pols om de eigen as en daarna met draaien ze met de duim. Als het de kinderen lukt, proberen we ook de andere vingers om hun eigen as te laten draaien. De draairichting wisselen we af. Aan het einde schudden we de handen even los. Aangezien de kinderen met scheerschuim gaan werken laat ik ze eerst even voelen wat het is en hoe het voelt. Zo durven de kinderen er beter met hun vinger in te bewegen tijdens het oefenen. <u>Presentatiefase:</u>

- ev. Stokjes voor de kinderen die het scheerschuim niet aan willen raken.	Ik schrijf de schrijfpatronen één voor één op het bord en ik vertel hierbij hoe ik de bewegingen maak. Ik geef de verschillende onderdelen van het patroon een andere kleur zodat de kinderen goed zien hoe het er uit hoort te zien. Aan het einde vertel ik waar de kinderen op moeten letten en doe het een keer fout voor. De kinderen moeten me vertellen wat ik fout doe. Na ieder schrijfpatroon volgt de begeleide inoefening en de individuele verwerking. <u>Begeleide inoefening:</u> Per schrijfpatroon gaan de kinderen deze oefenen in het scheerschuim. Twee kinderen op het horizontale vlak en twee kinderen op het verticale vlak. Na een paar keer geoefend te hebben wisselen de kinderen om. Tijdens deze oefeningen begeleid ik de leerlingen om de beweging zo goed mogelijk te krijgen. Dit doe ik door de beweging met ze samen te doen, maar vooral ook door de bewegingen erbij te zeggen en ze dit ook te laten doen. <u>Individuele verwerking:</u> Na de oefeningen in het scheerschuim gaan de kinderen het schrijfpatroon schrijven op papier. Hierbij moeten ze weer letten op de schrijfhouding en de pendruk. Ook moet het schrift schuin liggen.
Evaluatie: St had in het begin moeite met het aanraken van het scheerschuim. Na het even geprobeerd te hebben, raakte hij eraan gewend en durfde er toch met zijn vinger in te schrijven. Het is vervelend dat het scheerschuim snel vermindert. Gelukkig had ik genoeg scheerschuim bij me om het steeds bij te kunnen vullen. Na het oefenen in het scheerschuim was het een heel karwei om het af te vegen aangezien de hele handen van de kinderen onder zaten. Een volgende keer is het misschien gemakkelijker om er een bak water bij te zetten zodat ze het eerst hier in kunnen afwassen. De schrijfpatronen verliepen erg vloeiend in het scheerschuim en met een enkele leerling heb ik samen de beweging gemaakt. Hierna ging het ook weer beter. Op het papier is het duidelijk veel moeilijker om de patronen te maken. Jo hield zijn pols bij het schrijven op het verticale vlak beter dan op het horizontale vlak. Dit komt overeen met wat de theorie erover schreef.	

Het recht over de lijn terug gaan bij de gesloten guirlande in voor de kinderen nog steeds lastig. In het scheerschuim ging dit wel goed aangezien ze over hetzelfde paadje terug moeten gaan met hun vinger. Hier moeten we zeker nog wel mee oefenen.

Les 4: 2^e helft schrijfpatronen / zand

Lesdoel: - De kinderen kunnen een gesloten arcade, zaagtand en ballon maken. - de kinderen gaan precies over de lijn terug bij de gesloten arcade.	Aandachtspunten: Gi - extra aandacht geven bij de ballon - extra aandacht voor over dezelfde lijn terug gaan bij de gesloten arcade - bij de gesloten arcade en de zaagtand letten op de juiste schrijfrichting Jo - veel oefening van de schrijfpatronen - extra aandacht voor over dezelfde lijn terug gaan bij de gesloten arcade - bij de gesloten arcade en de zaagtand letten op de juiste schrijfrichting Tie - extra aandacht bij de ballon en de zaagtand - extra aandacht voor over dezelfde lijn terug gaan bij de gesloten arcade - bij de gesloten arcade en de zaagtand letten op de juiste schrijfrichting St - extra aandacht geven bij de zaagtand - extra aandacht voor over dezelfde lijn terug gaan bij de gesloten arcade - bij de gesloten arcade en de zaagtand letten op de juiste schrijfrichting
Materialen:	Lesverloop:

- 4 x dienblad met zandbakzand - 4 x werkbladen met de schrijfpatronen - evt. Stokjes voor de kinderen die het zand niet willen aanraken.	<u>Terugblik:</u> Ik vraag de kinderen wat ze de vorige les(sen) hebben geleerd en of ze er deze week nog mee geoefend hebben. Ook wil ik weten hoe dit eventueel gegaan is. <u>Opwarmingsoefening:</u> De kinderen knijpen de handen krachtig tot een vuist. Ze openen en sluiten hun vuist steeds. Na een paar oefeningen schudden we de handen los. Aangezien de kinderen met zand gaan werken laat ik ze er eerst even aan voelen. Zo durven de kinderen er beter met hun vinger in te bewegen tijdens het oefenen. <u>Presentatiefase:</u> Ik schrijf de schrijfpatronen één voor één op het bord en ik vertel hierbij hoe ik de bewegingen maak. Ik geef de verschillende onderdelen van het patroon een andere kleur zodat de kinderen goed zien hoe het er uit hoort te zien. Aan het einde vertel ik waar de kinderen op moeten letten en doe het een keer fout voor. De kinderen moeten me vertellen wat ik fout doe. Na ieder schrijfpatroon volgt de begeleide inoefening en de individuele verwerking. <u>Begeleide inoefening:</u> Per schrijfpatroon gaan de kinderen deze oefenen in het zand. Tijdens deze oefeningen begeleid ik de leerlingen om de beweging zo goed mogelijk te krijgen. Dit doe ik door de beweging met ze samen te doen maar vooral ook door de bewegingen erbij te zeggen en ze dit ook te laten doen. <u>Individuele verwerking:</u> Na de oefeningen in het scheerschuim gaan de kinderen het schrijfpatroon schrijven op papier. Hierbij moeten ze weer letten op de schrijfhouding en de pendruk. Ook moet het schrift schuin liggen.
Evaluatie: Het schrijven in het zand was toch wat minder vloeiend dan in het scheerschuim. Het was opvallend dat St steeds met zijn linker wijsvinger in	

het zand ging schrijven terwijl hij rechtshandig is. De schrijfpatronen werden vrij goed gemaakt, ik heb weinig hoeven te corrigeren. Ik heb wel steeds moeten zeggen dat ze netjes over het lijntje terug moesten gaan. Vooral bij het schrijven op papier was dit duidelijk een aandachtspunt. Ze kunnen het allemaal wel maar willen veel te snel werken waardoor het werk ook slordiger wordt. De pendruk is al een stuk verbeterd bij de meesten. Zonder er op te wijzen wordt er al wat beter geschreven. Het goed leggen van het schrift en het goed zitten moet je wel steeds herhalen.

Les 5: lusletters

Lesdoel:

- De kinderen kunnen de lusletter l goed schrijven.
- De kinderen passen al het geleerde toe.

Aandachtspunten:

Gi

- letten op de schrijfrichting
- letten op de zithouding en ontspannen pengreep

Jo

- letten op de schrijfrichting
- letten op het schrijven tussen de lijnen.
- letten op de zithouding

Tie

- extra aandacht besteden aan het oefenen van de lusletters.
- letten op het schrijven tussen de lijnen.

	- letten op de schrijfrichting - letten op de zithouding St - letten op de schrijfrichting - letten op het schrijven tussen de lijnen. - letten op de zithouding en pendruk
Materialen: - 4 x werkblad met lusletters - verschillend schrijfmateriaal - vetkrijtjes - werkblad schaap (schrijfkriebels kopieerblad 15)	Lesverloop: <u>Terugblik:</u> Ik vraag de kinderen wat ze de vorige les(sen) hebben geleerd en of ze er deze week nog mee geoefend hebben. Ook wil ik weten hoe dit gegaan is. <u>Opwarmingsoefening:</u> De kinderen houden hun handen open en de vingers worden één voor één gebogen en weer gestrekt. Als laatste buigen en strekken we alle vingers tegelijk en worden de handen losgeschud. Om even in de lusoefening te komen gaan de kinderen de vacht van een schaap maken met reeksen open guirlandes. <u>Presentatiefase:</u> Op het bord teken ik de liniering en laat zien hoe de letter gaat. Ik vertel de bewegingen die ik maak en vertel er bij hoe belangrijk de eerste schuine lijn is. Ik geef de verschillende onderdelen van de letter een andere kleur, zodat de kinderen

	goed zien hoe het er uit hoort te zien. Ik schrijf ook ene paar verkeerde letters l en laat de kinderen zeggen waarom ze verkeerd zijn. <u>Begeleide inoefening:</u> De kinderen gaan de letter een paar keer in het groot oefenen. Eerst zonder lijntjes en daarna met grote liniering. Ik begeleid de kinderen en geef aanwijzingen om de letter nog wat beter te krijgen. Ik let ook op zithouding en bladligging. <u>Individuele verwerking:</u> De kinderen gaan op wat kleinere liniering de letter l heel veel keren oefenen. Als ze dit gedaan hebben mogen ze ook letters die hier op lijken proberen zoals de h en de b. Deze hebben ze in de les ook al eens gehad.
Evaluatie: Vooraf de lus is erg lastig voor de kinderen en ik moet ze er ook steeds aan herinneren dat de rechte lijn omlaag naar de buik toe gaat. Deze les hebben ze heel erg vaak geoefend met verschillende materialen en de letter zag er bij iedereen steeds beter uit. Hieruit maak ik op dat veel oefenen goed is voor de kinderen. Ik heb de kinderen de bewegingen erbij laten vertellen en Jo zei dat het veel beter lukt als hij erbij praat. Dit wordt eerst hardop gedaan en daarna doen ze het al wat meer in hun hoofd. Het is een goede ontdekking dat ze het praten prettig vinden. Dit kunnen ze namelijk bij iedere letter die ze schrijven toepassen.	